HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume: 13, Issue: 3, June 2021
www.historystudies.net

TÜRKİYE'NİN İLK KALKINMA BANKASI: TÜRKİYE SANAYİ VE MAADİN BANKASININ FAALİYET HAYATININ ELEŞTİREL ANALİZİ

The First Development Bank of Turkey: Critical Analysis of the Industry and Mines Bank of Turkey

Doç. Dr. Ebubekir Ayan
Kocaeli Üniversitesi
bekir.ayan@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8782-2159

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 17.03.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 04.06.2021
***DOI Number* : 10.9737/hist.2021.1010**

Atıf – Citation: **Ebubekir Ayan, "Türkiye'nin İlk Kalkınma Bankası: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının Faaliyet Hayatının Eleştirel Analizi", *History Studies*, 13/3, June 2021, s. 727– 750.**

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

HISTORY STUDIES
Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi
International Journal of History
13/3, Haziran - June 2021
727-750
Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'NİN İLK KALKINMA BANKASI: TÜRKİYE SANAYİ VE MAADİN BANKASININ FAALİYET HAYATININ ELEŞTİREL ANALİZİ

The First Development Bank of Turkey: Critical Analysis of the Industry and Mines Bank of Turkey

Doç. Dr. Ebubekir Ayan

Öz

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyet döneminin ilk sanayi kalkınma hamlesinin en önemli unsurlarından biri olarak 1925 yılında kurulmuştur. Bankanın faaliyet hayatının analizi, hem Türkiye'nin sanayi kalkınma çabaları hem de bankacılık tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Kuruluş kanununda Bankaya, kendisine devredilen fabrikaları işletmek, sanayi ve madencilik şirketlerine iştirak ederek mali ve idari destek sağlamak ve bu sektörlere kredi sunmak görevleri verilmiştir. Bu geniş görev tanımı faaliyet hayatı boyunca Bankanın önündeki en önemli zorluklardan birini teşkil etmiş olup, bunun yanı sıra, Bankaya bu görevleri etkili bir şekilde yerine getirebilecek yeterli mali kaynak da sağlanmamıştır. 1932 yılına gelindiğinde ise, kuruluş hedeflerine bu şekilde ulaşılamayacağı anlaşılarak Banka tasfiye edilmiştir. Bu çalışmada söz konusu girişimin başarısızlığa uğramasının sebepleri araştırılmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre Bankayı başarısızlığa götüren temel etkenler, kaynak yetersizliği sorununun yanı sıra, bu süreçte Bankanın mali tahsisatının önemli kısmını oluşturan iştiraklere aktarılan kaynakların verimli kullanılmayarak israf edilmiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sanayi ve Maadin Bankası, Kalkınma Bankacılığı, Sınai Kalkınma.

Abstract

Industry and Mines Bank of Turkey was founded in 1925 as one of the most important elements of the first industrial development attempt of the republic period. The life of the Bank is of great importance in terms of analyzing both banking history and industrial development efforts of Turkey. In the establishment law, the Bank is tasked with operating the factories assigned to it during its establishment, providing financial and administrative support by participating in industrial and mining companies, and providing loans to all industry and mining sectors. This wide mission has been one of the most important difficulties for the Bank throughout its activity life, and besides this, the Bank has not been provided with sufficient financial resources by government to effectively fulfill all these duties. When it came to 1932, it was understood that the establishment goals could not be achieved in this way, and the Bank was liquidated. In this study, the main reasons for the failure of that enterprise are investigated. This research suggests that, besides the lack of resources, the other main factor that led the Bank to failure is that the resources allocated to subsidiaries are not used efficiently by these companies.

Keywords: Industry and Mines Bank, Development Banking, Industrial Development.

Giriş

Osmanlı döneminde ağırlıklı olarak zirai ve ticari finansman faaliyetleri ekseninde gelişen millî bankacılık, Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu genel niteliğini korumuştur. Sanayi sektörünün uzun vadeli tesis kredisi gereksinimi açısından müstakil bir sanayi bankasının kurulması ihtiyacı ise, bu süreçte gittikçe daha belirgin hale gelmiştir. Millî mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından, Türkiye hiç vakit kaybetmeden iktisadi kalkınma hamlesine girişmiştir. Bu hamlenin en önemli planlama safhası olan 1923 I. İktisat Kongresinde, sanayinin zayıf durumu kredi imkânlarının yetersizliğiyle ilişkilendirilerek acilen sanayi bankalarına ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmektedir. Kongre Çalışma Kurulunun raporunda memleketteki kredi ihtiyacı ve bu sorunun çözülmesinin iktisadi kalkınma açısından önemi etraflıca anlatılmakta, endüstriyel kalkınmanın ancak sanayi bankalarının kurulup gelişmesiyle mümkün olabileceği belirtilmektedir.[1] Nitekim kongrede bir sanayi bankası kurulması hususu, ziraat grubunun ekseriyeti ve diğer grupların oybirliğiyle kabul edilmiştir. Raporda ayrıca memlekette hammadde kaynaklarının bolluğuna dikkat çekilerek, artık el işçiliğine ve küçük ölçekli imalata dayalı sanayiden fabrikalaşmaya ve büyük ölçekli üretime doğru gelişme sağlanması gerektiği ifade edilmektedir.[2] Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası[3] bu temel hedefler doğrultusunda 1925 yılında kurulmuştur. Kuruluş sürecindeki temel hedef Bankanın bir taraftan kendisine devredilen fabrikalara ve iştirak edeceği sanayi şirketlerine finansman ve idari katkı sunması, bir taraftan da sanayi bankacılığı işlevinin gereği olarak diğer sanayi işletmelerine de kredi desteği sağlamasıdır. Bu ikinci işlev kaynak yetersizliği nedeniyle yerine getirilemediği ve Banka kaynakları neredeyse tamamen bu fabrika ve iştiraklere aktarıldığı için, Bankanın faaliyet hayatı da bu fabrika ve iştiraklerle özdeş durumdadır.

Sanayi Maadin Bankasına ilişkin olarak kaleme alınmış müstakil çalışmaların sayısı son derece sınırlı olup, Banka hakkındaki bilgilere genellikle Sümerbank, Etibank ve cumhuriyetin ilk on yılında sanayi kalkınma politikaları hakkındaki çalışmalarda kısa bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Bir geçiş döneminde faaliyet göstermiş olması ve ömrünün kısa sürmesi bunda etken olmakla birlikte, Bankanın bu kısa serüveni gerek finans sektörü açısından gerekse sanayi kalkınma politikalarının analizi bakımından çok önemli dersler ihtiva etmektedir. Sanayi Maadin Bankasının faaliyet hayatı, kamu imkânlarının özel sektöre verimsiz bir şekilde tahsisinin ve bankaların finans dışı iştirak yatırımlarının ne derece sağlıksız sonuçlar doğurabileceğine ilişkin tecrübelerle dolu olup, tarihsel açıdan Türkiye iktisadi kalkınma ve bankacılık literatürleri açısından oldukça değerli bir laboratuvar niteliği taşımaktadır.

Sanayi Maadin Bankasının faaliyet hayatı hakkındaki sınırlı sayıdaki eserler içinde, müstakil olarak kaleme alınmış muteber nitelikte sadece bir akademik esere ulaşılabilmiştir. İbrahim Erdal konuyu Banka bünyesindeki devlet fabrikalarının analizini de içerecek biçimde kapsamlı olarak ele almakta, bu önemli girişimin başarısızlığa uğramasını hem Dünya İktisadi Buhranının neden olduğu olumsuz piyasa koşullarıyla hem de Bankanın finansman kaynaklarının yetersizliğiyle ilişkilendirmektedir.[4] Bu araştırmada ise Bankanın faaliyet hayatı özellikle iştirak şirketleri odağında eleştirel bir perspektifle ve bu girişimi başarısızlığa sürükleyen temel etkenler ekseninde incelenmektedir. Bu kapsamda, çalışmada öncelikle Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye sanayisinin finansman ihtiyacı ve sektörün finansman olanakları incelenmekte, sonrasında Bankanın kuruluşu, gelişimi ve tasfiye süreci ele alınmakta ve daha sonra iştiraklerin analizine yer verilmektedir. Çalışmanın son kısmında ise, Sanayi Maadin Bankası girişiminin başarısızlığının temel sebepleri eleştirel değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

---

[1] A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923–İzmir,* Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1981, s.67-70.
[2] A.g.e., s.428.
[3] Bundan sonra metin içinde kısaca "Sanayi Maadin Bankası" ya da "Banka"; bilançolara ilişkin dipnotlarda ise "TSMB" şeklinde atıf yapılacaktır.
[4] İbrahim Erdal, *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası: Cumhuriyetin Milli Burjuva Kurma Girişimi*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s.172-173.

1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Sınai Finansman Olanaklarının Vaziyeti

I. İktisat Kongresinde genel çerçevesi çizilen kalkınma hedefleri doğrultusunda kurulan Sanayi Maadin Bankası sanayi sektörünün kredi sorununa etkili bir çözüm getirememiş, Bankanın faaliyetleri bizzat işlettiği ve iştirak ettiği fabrikalarla sınırlı kalmıştır. Nitekim Şakir Kesebir başkanlığında hazırlanan 1930 tarihli raporda, sanayi sektörünün yatırımlar için uzun vadeli ve ucuz kredilere ihtiyaç duyduğu ancak memlekette bu imkânın bulunmadığı, bankalar tarafından verilen satış kredileri ise kısa vadeli olduğundan küçük sanayicilerin bunlardan da yeterince yararlanamadığı belirtilmektedir.[5] O dönemde bankalar tarafından kullandırılan bu nevi ticari krediler içinde sanayi kesimine tahsis edilen kısa vadeli kredilerin payının %20 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[6] Sanayi kredilerinin yetersizliği verimliliği sağlayacak modernizasyon yatırımlarının gerçekleşmesini de engellemekte ve neticede sektörü ithal mallarla rekabette geri bırakmaktadır.[7] Yabancı şirketler finansman imkânları sayesinde mallarını iç piyasada uzun vadeli taksitlerle satarak millî sanayi müesseselerine karşı rekabet avantajı kazanmakta iken, yerli sanayiciler faaliyetlerini her an geri çağrılabilir mahiyetteki ticari kredilerle idame ettirmektedir.[8]

Sanayi sektörünün finansman sorununun 1930 tarihli sanayi kongresindeki çeşitli raporlarda da yoğun bir biçimde dile getirildiği görülmektedir. Buna göre sanayi sermayesinin tahsisatında "gayri iktisadi haller" ve "anarşi hali" müşahede edilmekte, Sanayi Maadin Bankası kaynaklarını neredeyse tamamen kendi işlettiği ve iştirak ettiği fabrikalara aktarmakta, diğer sanayi erbabına ise kredi sağlayamadığı gibi iskonto işlemleriyle bile destek olamamaktadır.[9] Sektör yatırım kredisi imkânlarından mahrum olup, bankalar tarafından kullandırılan kaynaklar da kısa vadeli ve yüksek faizli ticari kredilerden oluşmaktadır.[10] Bu kredilerin vadesi genellikle 1-3 ay arasında olup, bunlar da her an geri çağrılabilir bir mahiyet taşımaktadır. Fabrikalara kullandırılan açık kredilerde bankaların 1-2 hafta önceden ihbar ederek krediyi kapatma hakkı bulunduğundan sanayi yatırımlarında bunlardan yararlanılamamakta, ayrıca bu krediler faiz, komisyon ve masraflarla birlikte çok pahalıya mal olmaktadır.[11] Raporda, sanayicilere en yaygın kullandırılan emtia mukabili avanslarda bile kredi maliyetinin faiz, komisyon, muamele vergisi, kira ve sigorta ile birlikte toplamda %17-18'e ulaştığı ve bu şartlar altında sanayinin gelişmesini beklemenin aşırı iyimserlik olacağı ifade edilmektedir.[12]

Öte taraftan bu yıllarda kredi maliyetleri mıntıkalara göre değişebilmekte olup, örneğin Denizli vilayetinde banka kredisi maliyetinin masraf ve komisyonlarla birlikte %28'e ulaştığı ve bu durumun sanayi müesseselerini "mahvı perişan ettiği" belirtilmektedir.[13] Bu yıllarda İstanbul, İzmir ve Ankara dışındaki şehirlerde faiz oranları ciddi şekilde farklılaşarak %38 düzeyine kadar çıkabilmekte olup, bunun temel nedeni Anadolu'nun birçok yerinde bankalar arası rekabetin çok sınırlı kalması ve bu sayede bankaların çoğunun kendi bölgelerindeki kredi piyasalarında tekel imkânına sahip bulunmasıdır.[14] Bunun da ötesinde, memleketteki kredi yetersizliğinden ve sanayicinin acil ihtiyacından faydalanan bazı şahısların[15] hammadde ya da nakit üzerinden

[5] *İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor*, TBMM Matbaası, Ankara 1930, s.170.
[6] Hamit Tahsin, Remzi Saka, *Sermaye Hareketi*, Amedî Matbaası, İstanbul 1930, s.84.
[7] Seyfi Cenap, "Sanayimiz ve Ticari Sahada Maruz Kaldığı Müşkilat", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Teşrinisâni, C.48, S.11, 1931, s.453.
[8] A.g.m., s.452.
[9] *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar*, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara 1930, s.70-71,477.
[10] A.g.e., s.164,478.
[11] A.g.e., s.69,387,530,542.
[12] A.g.e., s.386-387.
[13] A.g.e., s.612.
[14] Oya Silier, "1920'lerde Türkiye'de Millî Bankacılığın Genel Görünümü", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Haziran 1973)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s.515.
[15] Kurumsal finansman olanaklarının yetersiz kaldığı bu yıllarda hususi kredi faaliyetleri oldukça yaygın bir borçlanma biçimi haline gelmiştir. Köy bakkallarından tüccarlara ve tefecilere kadar uzanan farklı ölçeklerdeki sermayedarlar tarafından nakdî ya da ayni olarak kullandırılan bu borçların faizleri çok fahiş düzeylere çıkabilmektedir. Nakit ya da

%100'e varan maliyetlerle kredi sağladığına, gelişmiş ülkelerde %6-7 seviyelerinde bulunan faizlere kıyasla bu durumun memlekette sanayinin gelişmesine karşı bir "darbe" olduğuna dikkat çekilmektedir.[16] İktisat Vekâleti tarafından sanayi sektörüne ilişkin olarak 1933 yılında hazırlatılan raporda da bu hususa değinilmekte, memlekette %15'ten %38'e kadar faiz haddinin adeta normal addedildiği ve ancak bunun üzerindeki oranların ihtikâr sayıldığı belirtilerek, bu durumun tefeciliğin cüretkâr faaliyetinin derecesini gösterdiğine işaret edilmektedir.[17] Öte taraftan, yüksek kredi maliyetlerine küçük ölçekli sanayi erbabının daha fazla maruz kaldığı, bu gruptaki işletmelerin malzeme aldıkları tüccardan yüksek faizli kredi almak ve mamulünü (düşük fiyatlarla) bu tüccara satmak zorunda kaldığı aktarılmaktadır.[18] Yüksek faiz oranlarının küçük ölçekli iktisadi birimlere verdiği zararın izlerini 8.6.1933 tarih ve 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanununun gerekçesinde de görmek mümkündür:[19]

> "Millî istihsalimizin henüz ağır bir faiz altında olduğu görülüyor. Fakat denebilir ki en ağır kredi şartları içinde ezilenler küçük krediye ihtiyacı olanlardır. Muhtelif sebepler tahtı tesirinde mühim bir ekseriyeti bankaların faaliyet sahaları dışında kalan tacir, küçük sanatkâr, küçük zürra, memur vesair halk tabakaları için mahdut miktardaki küçük kredi müesseseleri istisna edilecek olursa, hemen hemen tefecilerden başka müracaat edilecek kapı yoktur. Bunların aldıkları faiz ayda olmak şartıyla en aşağı %5'ten başlayarak yine ayda %10 raddesindedir. En ağır faizi ödeyebilecek tabii kazanç vasıtası bulunmayacağından böyle bir akıbete yakasını kaptıran vatandaşların iflâs ile karşılaşacakları muhakkaktır."

2. Bankanın Kuruluşu ve Faaliyet Hayatı

1925 yılında faaliyete geçen ve Türkiye'nin ilk kalkınma bankası olan Sanayi Maadin Bankasının kuruluş kanununun gerekçesinde, sınai tesislerin teşkil edilmesinin ve işletilmesinin ayrı bir ihtisas sahası olduğuna, millî sermayedarların bu sahadaki bilgi eksikliği sebebiyle bu tarz müesseseleri idame ettiremediklerine ve hükûmetin teşvik ve desteklerine rağmen bu yatırımların başarısızlığa uğradığına dikkat çekilmektedir. Kanun gerekçesinde ayrıca, kurulması planlanan bankanın memleketin sınai istikbalinin en önemli belirleyicisi olacağı ifade edilmektedir. Bankanın sanayi işletmeciliği işlevi mevcut imkânsızlıklar sebebiyle zorunlu ve geçici bir uygulama olarak telakki edilmekte, böylece halkı iktisadi teşebbüslere hazırlamak hususunda öncü bir rol üstlenilmektedir.[20] 19.4.1925 tarih ve 633 sayılı Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanununun birinci maddesine göre bankanın kuruluş gayesi, sanayi müesseseleri tesis etmek ve bunlara ilişkin her türlü ticari faaliyetleri ve kredi işlemlerini yürütmektir. Kanunun ikinci maddesine göre bankanın temel görevleri, kendisine devredilmiş olan sınai müesseseleri daha sonra kurulacak şirketlere devredinceye kadar işletmek (Madde-2/A), iştirak yoluyla sınai tesis kurmak ve bunları işletmek (Madde-2/B), bizzat veya iştirak yoluyla maden imtiyazı almak ve bunları işletmek (Madde-2/C), sanayi ve madencilik erbabına kredi sağlamak (Madde-2/D) ve kuruluş gayeleri kapsamındaki her türlü bankacılık işlemlerini yerine getirmektir (Madde-2/E). Kanunun üçüncü maddesi uyarınca banka sermayesi Ticaret Vekâletinin 1924 senesinde iştirak etmiş olduğu şirketlerdeki hisse ve sermayesi (Madde-3/A), 1925'ten itibaren Ticaret Vekâletinin bütçesine konulacak olan teşvik-i sanayi tahsisatı (Madde-3/B) ve bankaya devredilen devlet

---

emtia üzerinden çeşitli biçimlerde uygulanan bu "hususi kredi" faaliyetlerine ilişkin geniş bir literatür mevcuttur. Bahsedilen borçlanma biçimleri o yıllarda çoğunlukla ziraat sahasında görülmekle birlikte, sanayi alanında da oldukça yaygındır. (Bu konuda bkz, Ebubekir Ayan, *İktisadi Buhran Yıllarında Türkiye'de Zirai Finansman - Eleştirel Bir İnceleme*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, s.119-142.)

[16] *1930 Sanayi Kongresi*, s.316,612.

[17] Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar (Birincikânun 1933), Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1935, s.205.

[18] *1930 Sanayi Kongresi*, s.146.

[19] Ödünç Para Verme İşleri, Halk Bankası ve Sandıkları Hakkında I/738 Numaralı Kanun Lâyihaları, No.294, 30.5.1933, s.1.

[20] Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Hakkında Başvekâletten Mevrut (1/672) Numaralı Kanun Lâyihası ve Ticaret ve Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları, 19/20.3.1925, s.1-2.

fabrikaları ile bunların işletme sermayelerinden oluşmaktadır (Madde-3/C).[21] Sermayenin bu kadar sınırlı tutulması ve dolaylı unsurlara bağlanmış olması hususu, Bankanın temel görevlerini yerine getirmesini sınırlayan ve faaliyet dönemi boyunca etkisini hissedeceği bir etken olacaktır. Kuruluş kanununda Bankaya kısmi olarak mali ve idari özerklik sağlandığı da görülmektedir. Kanunun dördüncü maddesine göre hükûmet bankadan borç alamayacak, ayrıca tahsis ettiği sermayeyi de geri isteyemeyecektir. Ayrıca o yıllardaki genel uygulamadan farklı olarak Banka İdare Meclisinde mebus bulunmaması hususu da ilgili kanunun beşinci maddesiyle hüküm altına alınmıştır.[22] Ancak bu hüküm Bankanın iştirak ettiği şirketleri kapsamamakta olup, ileriki kısımlarda değinileceği üzere, iştirak şirketlerinin yönetim kurullarında birçok mebusa rastlamak mümkündür.

Banka, kuruluşta kendisine devredilen Feshane Mensucat Fabrikası, Hereke Mensucat Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası ile Beykoz Kundura ve Debagat Fabrikasını bizzat idare etmenin yanı sıra, 1925 yılı itibarıyla 16 şirkete de iştirak ederek hissedar olmuştur.[23] Bunlara ek olarak Banka 1926 yılında bir şirkete daha iştirak etmiştir. Bu 21 teşebbüsten 4'ü kuruluş esnasında sermayesi ve idaresi tamamen bankaya devredilen fabrikalar olup, diğer 17'si ise kuruluşta devralınan ya da daha sonra ortak olunan iştiraklerden müteşekkildir. 1926 yılında Meclis Bütçe ve Ticaret Encümeni heyetinin Bankanın faaliyetlerinin genişliğine ve dağınıklığına dikkat çekmesinin ardından, artık yeni işlere girişilmeyerek mevcut fabrika ve iştiraklerin faaliyetlerinin daha verimli hale getirilmesi için çalışılması kararlaştırılmıştır.[24] İştirak payları dışında, bu 17 teşebbüse Banka tarafından yapılan kredi tahsisatı 1932 senesi mart ayı itibarıyla 4.838.427 liraya ulaşmıştır.[25] Banka ayrıca 1930 yılında kurucu ortak sıfatıyla 250.000 lira ile T.C. Merkez Bankasına da hissedar olmuştur.[26]

1926 yılı İdare Meclisi raporunda belirtildiğine göre, Bankanın faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi ve sınai teşebbüslerinin hayata geçirilmesi için uzun vadeli borçlanmaya gidilerek 3 milyon lira kaynak sağlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.[27] Nitekim Banka 1927 yılı başlarında 1,5 milyon lirası 1 yılda ve kalan kısmı 11 yıl zarfında taksitlerle ödenmek üzere toplamda 2,7 milyon lira borçlanmıştır.[28] İlgili raporda bu borçlanmanın hangi kaynaklardan yapıldığı belirtilmemekle birlikte, söz konusu finansmanın izlerine 12.6.1929 tarihli kararnamede rastlanmaktadır. Kararnamede, bütçeden gerekli kaynak sağlanamadığı için Bankanın bu süreçte Ziraat Bankasından 1.500.000 lira, bir İngiliz kredi kuruluşundan da 130.000 sterlin tutarında kredi kullandığı belirtilmektedir. Söz konusu kararname ile Bankanın ilk aşamada 1 milyon lira ve borçlar ödendikçe yenilenecek şekilde toplamda 3,5 milyon lira tutarında tahvil ihraç etmesine de izin verilmiştir.[29] Bu ihracın başarıyla gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda net bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte, Bankanın tahvil ihracı konusunda bir varlık gösteremediği belirtilmektedir.[30] Bankanın aktif büyüklüğü 1925 yılında 4.817.410 lira iken son faaliyet senesi olan 1932 yılı bilançosunda 22.379.854 liraya, sanayi şirketlerindeki iştirak hisselerinin değeri

[21] 19.4.1925 Tarih ve 633 Sayılı Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu, Madde-1,2,3.
[22] A.g.k., Madde-4,5.
[23] TSMB 1 Mayıs 1341-31 Kânunuevvel 1341 Senesi Sekiz Aylık Bilançosuna Aid Rapor, Kâğıtçılık ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1926, s.3.
[24] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, Hamid Matbaası, İstanbul 1927, s.3.
[25] Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkili Hakkında 1/282 Numaralı Kanun Lâyihası…, No.270, 22.3.1932, s.1.
[26] İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB, Ankara 1977, s.315.
[27] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.4.
[28] TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, Hamid Matbaası, İstanbul 1928, s.4. Raporda, bu kaynakla Bankanın borçlarının ödendiği ve kalan kısmın Banka bünyesindeki fabrikalara ve iştirakler arasındaki Kayseri, Tosya, Isparta, Yalvaç ve özellikle de Uşak şirketlerine aktarıldığı belirtilmektedir.
[29] BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri), 30-18-1-2/4.34.16, 12.6.1929.
[30] Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, Selülöz Basımevi. İzmit 1952, s.34.

ise 1925 yılı sonu itibarıyla 456.068 lira iken 1932 yılı sonunda 1.765.035 liraya ulaşmıştır.[31] Bankanın öz sermayesi ise 1925-1932 dönemindeki faaliyet hayatı boyunca sırasıyla 1.313.441, 4.944.370, 6.147.317, 6.178.108, 6.679.654, 6.699.782, 8.310.849 ve 8.970.504 lira olarak gerçekleşmiştir.[32]

1931 yılına gelindiğinde, Sanayi Maadin Bankası modelinin başarısızlığının artık hükûmet tarafından da kabul edildiği ve sanayi işletmeciliği ile bankacılık işlevlerinin ayrılmasını öngören yeni bir model arayışına girişildiği anlaşılmaktadır.[33] Nitekim bu doğrultuda hazırlanan yeni kanuni düzenlemelerle Bankanın sanayi bankacılığı işlevi 7.7.1932 tarih ve 2064 sayılı Kanunla kurulan Türkiye Sanayi Kredi Bankasına, sanayi işletmeciliği işlevi ise (fabrikalar ve diğer şirketlerdeki iştirak paylarıyla birlikte) 3.7.1932 tarih ve 2058 sayılı Kanunla kurulan Devlet Sanayi Ofisine devredilmiştir.[34] Ancak geçiş sürecindeki bu yeni model hakkında o dönemde birçok kesimin tereddütlerinin bulunduğu ve uygulamanın yoğun olarak eleştirildiği görülmektedir. Nitekim söz konusu iki kanun bu direnç ve tartışmaların etkisiyle uygulamaya geçirilememiş, Kuruç'un tabiriyle, henüz tam doğmadan bitkisel hayata bırakılmıştır.[35] Sürecin henüz başında, 2064 sayılı Kanunun meclis müzakereleri esnasında söz alan İstanbul Mebusu Hasan Vasıf Bey, yeni bankanın sermaye kaynakları arasında gösterilen Sanayi Maadin Bankasından devrolunacak bir sermayenin zaten mevcut bulunmadığını, fabrikalar artık Devlet Sanayi Ofisi idaresi altında olacağı için bunlardan da bir gelir sağlanamayacağını, en önemli gelir kalemi olan gümrük vergilerinin ise ancak gelecek yıllarda elde edilebileceğini ve bu nedenle bu bankanın sermayesizlik dolayısıyla daha başlangıçta ölü doğacağını belirtmektedir.[36] Nitekim 3.6.1933 tarih ve 2262 sayılı Sümerbank Kanununun gerekçesinde de belirtildiği üzere Türkiye Sanayi Kredi Bankası, Sanayi Maadin Bankasının sermayesinin tamamen Devlet Sanayi Ofisine bağlı fabrikalara devredilmesi yüzünden daha başlangıçta kendisine verilen vazifeleri yapamayacak kadar zayıf düşmüştür.[37] Bu süreçteki ıslah ve dönüşüm çabaları Âli İktisat Meclisi Raporlarında da değerlendirilmiş olup, raporda, Devlet Sanayi Ofisinin ticari bir zihniyetle çalışamayacağı, Sanayi Kredi Bankasının ise sermayesinin yetersiz kalacağı için bunlardan beklenen faydanın sağlanamayacağı belirtilmekte ve bu modelden vazgeçilmesi önerilmektedir.[38]

1932 yılında gerçekleştirilen bu kapsamdaki düzenlemelerin, genel olarak özel sektöre dönük teşvik ve destekleri zayıflatıcı bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Nitekim 2064 sayılı Kanunda, daha önce 1927 tarihli Teşviki Sanayi Kanunu ile sanayi sektörüne 15 yıl süreyle sağlanmış olan bazı muafiyetlerin kaldırılıp buradan temin edilecek gelirin Türkiye Sanayi Kredi Bankasının sermayesine aktarılması öngörülmektedir. Sanayi kesimine daha önce kanunla sağlanmış olan bazı himaye ve teşviklerin azaltılmasını da içeren bu yeni model sanayiciler tarafından tepkiyle karşılanmış ve eleştirilere konu olmuştur.[39] Devlet Sanayi Ofisi bünyesindeki fabrikaların ayrıcalıklı halde faaliyet gösterecek olması da sanayi erbabını endişeye düşüren bir tesir oluşturmuştur.[40] Kuruç, hükûmetin devletçi kanadının etkisiyle şekillenen 1932 sanayi hareketini

[31] TSMB 1 Mayıs 1341…, s.8.; TSMB 1932 Senesi İdare Meclisi Raporu, Alaeddin Klişe Fabrika ve Matbaası, İstanbul 1933, s.4.
[32] *Sümerbank X'uncu Yıl*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943, s.10-11.
[33] *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.75.
[34] 7.7.1932 Tarih ve 2064 Sayılı Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkili Hakkında Kanun, Madde-1, 3.7.1932 Tarih ve 2058 Sayılı Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında Kanun, Madde-1,2.
[35] Bilsay Kuruç, "1930'ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler", *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*, Ed. Oya Baydar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s.102.
[36] TBMM ZC (Zabıt Ceridesi), 7.7.1932, s.504-505
[37] I/623 Numaralı Sümerbank Kanunu Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, No.257, 20.4.1933, s.1.
[38] Âli İktisat Meclisi Raporları, *Türkiyede Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1933, s.13-15.
[39] Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, 2. Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s.LVIII,66; "Sanayi Raporu", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C.49, S.3, Mart 1933, s.90-94.
[40] I/623 Numaralı…, s.1.

1920'li yıllardaki kalkınma anlayışıyla bir hesaplaşma olarak değerlendirmektedir.[41] Geçiş dönemindeki bu tartışmalar sonraki on yılda uygulanacak kalkınma politikaları ve bu sürecin aktörleri açısından da belirleyici olmuş, neticede orta bir yol benimsenerek Sümerbank modelinde karar kılınmıştır.

3. Bankanın İştirak Yatırımlarının Analizi

Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlıdan devralınan Feshane, Hereke, Beykoz ve Bakırköy fabrikaları Sanayi Maadin Bankası idaresine devredilmiştir. Banka, bu fabrikaları ıslah etmek için büyük harcamalarda bulunmuş, fabrikaların sürekli artan kaynak ihtiyacı dolayısıyla özsermayesinin ciddi bir kısmını bu faaliyetlere bağlamak durumunda kalmıştır.[42] Söz konusu fabrikalar bu süre içinde kârlı biçimde faaliyet göstermiş olmakla birlikte, Boratav bunların da esasen çok masraflı çalıştığına ve kaynak tükettiğine dikkat çekmektedir.[43] Dönemin Sanayi Genel Müdürü Ahmet Şerif (Onay)'a göre de fabrikalar yüksek masraflarla işletilmekte olup, Banka bunların yönetimi ve denetimi konusunda tam bir başarı gösterememiştir.[44] Bu husustaki daha güncel bir değerlendirmeye göre ise Banka bu fabrikaların yönetiminde başarı sağlamış, ayrıca bu fabrikalar sonraki yıllarda gelişecek olan kamu iktisadi teşekküllerinin de temelini oluşturmuştur.[45] Bu çalışmanın sınırlı hacmi içinde burada sadece Bankanın iştirak yatırımları ele alınacak olup, söz konusu fabrikaların her birinin faaliyetlerinin ve mali yapılarının müstakil çalışmalarda ayrıntılı bir şekilde incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

1925 senesi itibarıyla Sanayi Maadin Bankası 16 şirkette hissedar olup, bu şirketlerden daha önce Ticaret Vekâleti tarafından teşkil edilen veya iştirak edilen Aksaray Azmi Millî, Ankara Millî Mensucat, Tosya ve Maraş Çeltik Fabrikaları ile Isparta ve Kayseri İplik fabrikalarındaki kamu hisseleri Bankaya kuruluş esnasında devredilmiştir.[46] Ayrıca Ergani Bakır Şirketindeki iştirak payı da Ticaret Vekâletinden Bankaya devrolunan hisseler arasındadır. Bunların yanı sıra, Uşak Şeker, Malatya Elektrik, Trabzon Elektrik, Kütahya Çini ve Yalvaç Debagat şirketlerinin hisseleri de, teşvik-i sanayi tahsisatı kapsamında Ticaret Vekâleti tarafından şirketlere vadedilen iştirak taahhütleri gereğince Bankaya geçmiştir.[47] Bunların dışında kalan diğer şirketlere 1925 yılında, Kilimli Kömür Madenleri Şirketine ise 1926'da iştirak edilmiştir.

Tablo 1: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının Şirketlerdeki İştirakleri ve İştirak Payları (1926)

İştirak Edilen Şirket	Kuruluş Sermayesi (TL)	İştirak Tutarı (TL)	İştirak Payı (%)
Ergani Bakır T.A.Ş.	3.000.000	1.000.000	33,3
Uşak Terakki-i Ziraat T.A.Ş.	600.000	180.000	30,0
Kayseri Bünyan İplik Fabrikası T.A.Ş.	175.000	157.500	90,0
Malatya Teşebbüsat-ı Sanaiye T.A.Ş.	400.000	133.333	33,3
Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş.	120.000	112.700	93,9
Isparta İplik Fabrikası T.A.Ş.	175.000	100.000	57,1
İstanbul Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.	500.000	100.000	20,0
İzmir Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.	1.000.000	50.000	5,0
Kütahya Çini İşleri T.A.Ş.	100.000	50.000	50,0
Trabzon Elektrik T.A.Ş.	160.000	50.000	31,3

[41] Kuruç, a.g.m., s.88.
[42] Apak vd., a.g.e., s.34.
[43] Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s.125.
[44] İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009, s.E63.
[45] Erdal, a.g.e., s.174.
[46] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.25.
[47] Apak vd., a.g.e., s.35.

Yalvaç Sanayi ve Ticaret T.A.Ş.	130.000	50.000	38,5
Tosya Çeltik Fabrikası T.A.Ş.	120.000	42.993	35,8
Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş.	400.000	40.000	10,0
Aksaray Azmi Millî T.A.Ş.	250.000	25.000	10,0
Eskişehir Lületaşı Madeni T.A.Ş.	100.000	25.000	25,0
Ankara Millî Mensucat T.A.Ş.	150.000	23.385	15,6
Trabzon Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.	50.000	5.000	10,0
TOPLAM	**7.430.000**	**2.144.911**	**28,9**

Kaynak: TSMB 1 Mayıs 1341…, s.24-26; TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.25-37. Bu tablonun ilk biçimi Oyal[48] tarafından ikincil kaynaklardan derlenerek oluşturulmuş olup, buna nazaran bazı ekleme ve değişikliklerin bulunduğu yukarıdaki tablo ise doğrudan Banka bilanço raporları esas alınarak hazırlanmıştır.

Bankanın ilk İdare Meclisi raporunda, 1925 yılı itibarıyla şirketlerdeki (990.679 lira tutarındaki) toplam iştirak payının 456.068 liralık kısmının ödenmiş durumda olduğu ve kalan 534.611 lira tutarındaki sermaye taahhüdünün 1926 yılı boyunca ödeneceği belirtilmektedir.[49] Tablo-1'de görüldüğü gibi 1926 yılı itibarıyla Bankanın bu şirketlerdeki iştirak payı %5 ila %94 arasında değişmekte olup, ortalama iştirak payı yaklaşık %29 seviyesindedir. 1926 yılı sonunda Bankanın iştirakleri arasında özellikle Ergani Bakır, Uşak Terakki-i Ziraat, Kayseri Bünyan İplik Fabrikası, Malatya Teşebbüsat-ı Sanaiye, Maraş Çeltik Fabrikası, Isparta İplik Fabrikası ve İstanbul Liman İşleri İnhisarı şirketlerine sağladığı yüksek sermaye katkısı dikkat çekmektedir. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, ilerleyen yıllarda Bankanın bazı iştirak payları tasfiye edilirken, bazı şirketlerdeki payı ise artmıştır. Bankanın 1926 yılında 2.144.911 lira olan toplam iştirak tutarı 1931'de 2.564.535 liraya yükselmiş olup, 1932 yılı sonunda bu meblağ 1.765.035 lira düzeyindedir.[50] Kuşkusuz Bankanın bu işletmelere mali katkıları sadece ortaklık paylarıyla sınırlı olmayıp, bazı örneklerde önemli hacimlere ulaşan kredi tahsisatını da içermektedir. Aşağıda iştirak şirketlerinin faaliyet hayatları ve Banka ile mali ilişkileri incelenecek olup, konu akışında Bankanın 1926 yılı İdare Meclisi raporundaki sıralama esas alınmıştır.

***Uşak Terakki-i Ziraat T.A.Ş.*:** 1923 yılında Uşak'ta kurulan ancak ilk yıllarda faaliyete geçemeyen 600.000 lira sermayeli şirkete Banka 1925'te %30 oranında iştirak etmiştir.[51] Yaşanan kaynak sorunları nedeniyle şeker fabrikası inşaatında bir ilerleme kaydedilemediğinden, şirket fabrikanın makinelerini temin ve tesis edecek olan Skoda Şirketine karşı taahhüdünü yerine getiremeyerek hak kaybına uğrayacak duruma düşmüş, bunun üzerine Banka 200-250 bin lira civarındaki harcamayı üstlenerek inşaatın tamamlanmasını sağlamıştır. Ancak bu defa da açılmakta olan artezyen kuyusunda su bulunamayınca fabrikanın faaliyete geçişi zorunlu olarak yılsonuna tehir edilmiştir. Fabrikada ilk şeker üretimi 1926 yılı sonlarında gerçekleşmiş, ancak bu süreçte yeterli hammadde temin edilemediğinden ilk aşamada zorunlu olarak düşük kapasiteyle imalat yapılmıştır.[52] 1926 senesindeki genel kurulda sermaye 1.200.000 liraya yükseltilmiş, aynı yılın sonunda Bankanın şirketteki sermaye payı 180.000 liraya ve alacak tutarı 895.748 liraya ulaşmıştır.[53] Bankanın borçlanmasına Maliye Vekilinin kefalet etmesi hakkındaki kanun lâyihasının esbabı mucibesinde belirtildiğine göre ise, 1926 yılı sonu itibarıyla Bankaya aktarılmış olan toplam kaynak tutarı 1.960.000 lira olup, bunun 1.150.000 liralık kısmı tek başına

[48] Erkan Oyal, *Karma Girişimlerde Kamu Katılımları ve Türkiye'deki Uygulama*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1981.
[49] TSMB 1 Mayıs 1341…, s.24.
[50] *Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor*, Ekonomi Bakanlığı, Ankara 1935, s.41; TSMB 1932 Senesi İdare Meclisi Raporu, s.4.
[51] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.26.
[52] A.g.r., s.26-27. Fabrikanın su sorununun ancak 1929 yılı başlarında çözülebildiği anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 26.1.1929, s.1). Su sorunu nedeniyle bu süreçte fabrikanın taşınması dahi gündeme gelmiş, sonrasında ancak 350.000 lira gibi ciddi bir ilave maliyete katlanarak çözüme ulaşılabilmiştir (Karayaman, a.g.e., s.68).
[53] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.27-28.

Uşak şeker şirketine tahsis edilmiştir.[54] Nitekim 1926 yılı İdare Meclisi raporunda, Uşak fabrikasına yapılan tahsisatın Bankanın mali kudretini aştığına ve bu yüzden çalışma sermayesinin önemli ölçüde yitirildiğine dikkat çekilirken, 1927 yılı İdare Meclisi raporunda da fabrikanın faaliyetlerinde istenilen hedeflere henüz ulaşılamadığı belirtilmektedir.[55] 1928 yılı İdare Meclisi raporunda, Bankanın en önemli iştiraki olan bu şirketin faaliyetlerinin yaşanan kuraklığın da etkisiyle arzu edilen istikamette yürümediğine dikkat çekildikten sonra, esasen büyük bir mali külfet ve iş yükü oluşturan fabrika için Maliye Vekâletinin talimat ve desteğiyle kaynak aktarıldığı ifade edilmektedir. Raporda ayrıca, Bakanlar Kurulu kararı doğrultusunda şirketin cari hesap faizlerinde indirime gidildiği ve alacakların kısmen hisse senedine dönüştürülerek iştirak payının arttırıldığı belirtilmektedir.[56]

Şirketin 15 Ekim 1930 tarihli genel kurulunda, bazı hissedarların israftan şikâyetçi oldukları görülmekte olup, harcamalara ilişkin olarak mahkemeye de intikal eden şikâyetler arasında, tenis sahası yapılması ve geceleri dans eğlencesi tertip edilmesi gibi faaliyetler yer almaktadır.[57] Şirketin 1930 yılına ilişkin 31.3.1931 tarihli genel kuruluna sunulan mali vaziyetine göre birikmiş zararlar tutarı 1.137.200 liraya ulaşmış olup, murakıp raporlarında şirket yönetimine ve faaliyetlerine ilişkin olarak zarara sebep olan çeşitli çarpıklıklar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.[58] Bu süreçte şirketin zararlarının ve Banka üzerindeki mali yükünün hızla arttığı görülmektedir. 1925-1930 döneminde yıllık zarar tutarları sırasıyla 7.000, 137.000, 529.000, 934.000, 1.016.000, 1.137.000 lira olup, birikmiş toplam zarar sermayenin üç katını aştığından Ticaret Kanunu gereğince şirketin tasfiyesine gidilmiştir. 6 Ağustos 1931 tarihli tasfiye bilançosunda şirketin zarar bakiyesi 1.283.698 liraya, Bankanın şirketten alacağı da 3.388.442 liraya ulaşmıştır.[59] 1931 yılı sonu itibarıyla ise Bankanın şirketten alacağı 3.538.942 liraya ulaşmış durumdadır.[60] Sanayi Maadin Bankasının faaliyet hayatı boyunca Uşak Şeker Şirketine toplamda 4 milyon lira civarında kaynak aktardığı belirtilmektedir.[61] Öte taraftan şirketin kurucu ortağı Molla Ömer Zade Nuri (Şeker) Bey tarafından yazılan 6 Ağustos 1931 tarihli raporda, Banka kontenjanından şirket yönetim kuruluna bazı mebusların girdiği, bunların oldukça yüksek tutarlarda maaş, harcırah, huzur hakkı vb. ödemeler aldıkları ve yakın çevrelerini de yüksek maaşlarla işe aldırdıkları ifade edilmektedir. Raporda ayrıca, bazı lüzumsuz masraflar yapıldığı, yönetimin kullanımına tahsis edilmek üzere pahalı ve çok lüks otomobiller satın alındığı, ortakların bu sorunlu gidişata dönük itirazlarına karşı ise şirket yönetiminin hükümet ve partinin gücünü bir kalkan olarak kullandığı belirtilmektedir.[62]

Zararların süreklilik arz etmesi neticesinde oluşturulan tasfiye heyeti fabrikayı satışa çıkarmış ve 25 Şubat 1932 tarihinde yapılan şirket genel kurulunda fabrika 1.817.141 lira karşılığında Sanayi Maadin Bankasına satılmıştır.[63] Meclisin 3 Temmuz 1932 tarihli oturumunda söz alan Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, önemli ölçüde kamu kaynaklarıyla finanse edildiği halde yönetimi özel şahısların elinde olan bu şirkette devletin ciddi biçimde zarara uğratıldığını belirtmektedir.[64] Ancak şirkete sağlanan katkıların bunlarla da sınırlı kalmadığı, Sanayi Maadin Bankasına daha önce tahsis edilmiş olan 1.926.828 lira mukabilindeki dövizin bir kısmının da

[54] TBMM ZC, 12.3.1927, s.100.
[55] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.4; TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.21.
[56] TSMB, 1928 Senesi Meclis-i İdare Raporu, Hamit Matbaası, İstanbul 1929, s.4-5.
[57] Oktay Güvemli, Mehmet Karayaman, "Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu ve Gelişmesi", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.13, Temmuz 2017, s.26.
[58] A.g.m., s.27-28.
[59] İhsan Âbidin, *Şeker*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934, s.43-45.
[60] Mehmet Karayaman, *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*, Akademi Kitabevi, Uşak 2010, s.103.
[61] Cumhuriyet, 20.2.1933. s.4.
[62] Mehmet Şeker, *Uşak Şeker Fabrikasının Gerçek Hikayesi*, Meta Basım, Uşak 2015, s.61-72.
[63] Güvemli ve Karayaman, a.g.m., s.25-30.
[64] TBMM ZC, 3.7.1932, s.471.

Bankanın tasfiyesi sonrasında şirkete aktarıldığı anlaşılmaktadır.[65] Şirket 1933 senesinde Sümerbank'a devredilmiştir.

***Kayseri Bünyan İplik Fabrikası T.A.Ş.*:** Şirket 30 Aralık 1925 tarihinde 175.000 lira sermaye ile kurulmuştur. Bankanın 1926 yılı sonu itibarıyla iştirak payı 157.500 lira olup, şirkete ayrıca avans suretiyle 52.800 lira kredi sağlanmıştır.[66] Fabrika ancak inşaat işleri ve makinelerin montajı tamamlandıktan sonra 21 Ağustos 1927'de faaliyete geçebilmiştir. 30 Haziran 1927 tarihinde toplanan genel kurul tarafından şirket sermayesinin 350.000 liraya yükseltilmesi kararlaştırılmıştır.[67] Şirketin 1928-1929 yıllarında sırasıyla 20.021 ve 7.769 lira zararda olduğu görülmekte olup, fabrikanın bu süreçte hammadde ve malzemeyi mevsiminde temin edemediği, sadece yılın yarısında çalışabildiği ve satış yapabilmek için fiyatlarını yarıya indirmek zorunda kaldığı belirtilmektedir.[68] 1933 yılında Sümerbank'a devredildikten sonra da şirketin genel vaziyetinin düzeltilemediği anlaşılmakta olup, 4 Nisan 1934 tarihli gazete ilanında, 1.3.1934 tarihli olağanüstü genel kurulda şirketin tüm mal varlıklarının satışı için yetki verildiği ve tasfiye halinde olduğu belirtilmektedir.[69] Bu süreçte şahısların elindeki diğer hisseler de satın alınmış ve şirket 1 Mayıs 1934'te tamamen Sümerbank'a intikal etmiştir.[70]

***Isparta İplik Fabrikası T.A.Ş.*:** 12 Kasım 1925 tarihinde 175.000 lira sermaye ile kurulan şirkete Bankanın sermaye taahhüdü 100.000 lira olup, 61.572 lira tutarındaki varlık alımlarıyla birlikte 1926 yılı sonu itibarıyla Banka tarafından aktarılan kaynak tutarı toplamda 150.000 liraya ulaşmış durumdadır.[71] Şirket sermayesinin 72.765 lirası Isparta'daki hissedarlar tarafından taahhüt edilmiş ise de 1926 yılı sonu itibarıyla bunun ancak 29.531 lirası tahsil edilebilmiştir.[72] Fabrika inşaatına 1925 yılında başlanılmış olup mali ve ticari sebeplerle deneme üretimi dışında sürekli üretime bir müddet geçilememiş[73], fabrika 1928 ya da 1929 yılında hizmete girebilmiştir. Bununla birlikte, 1929 yılı itibarıyla fabrikanın halen işletme sermayesi yetersizliği içinde olduğu belirtilmektedir.[74] Bankanın iştirak payı 1933 yılında Sümerbank'a devredilmiş olup, ilerleyen yıllarda genel kurulun tasfiye kararının ardından şirket 24.5.1943 tarihinde Sümerbank tarafından tamamen satın alınmıştır.[75]

***Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş.*:** Maraş'ta 20 Kasım 1924 tarihinde 120.000 lira sermaye ile kurulan şirkette Bankanın iştirak payı 112.700 liradır.[76] Ancak sermayenin tamamı tesisat ve makinelere sarf edilmiş olduğundan, faaliyete geçilebilmesi için Banka şirkete ayrıca kredi tahsis etmek zorunda kalmıştır.[77] Fabrika inşaatı 1926 yılında tamamlanmış ve aynı yıl faaliyete geçilmiştir.[78] Öte taraftan, şirketin 1928 yılında zarar ettiği görülmektedir.[79] Şirketin sermayesi 1931 yılında 38.000 lira arttırılmış olup, 1933'te Sümerbank'a devredilirken Sanayi Maadin Bankasının şirketteki sermaye payı 145.000 lira düzeyindedir.[80]

[65] BCA, 30-18-1-2/34.20.10, 29.3.1933.
[66] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.28.
[67] TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.21.
[68] Hamit Tahsin, Remzi Saka, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi,* Hüsnühabitat Matbaası, İstanbul 1929, s.53; Tahsin ve Saka, Sermaye Hareketi, s.380.
[69] Cumhuriyet, 4.4.1934, s.7.
[70] *Sümerbank X'uncu Yıl*, s.95.
[71] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.28-29.
[72] A.g.r., s.29.
[73] A.g.r., s.26; TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.22.
[74] Tahsin ve Saka, Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi, s.53-54.
[75] *Sümerbank X'uncu Yıl*, s.99.
[76] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.29.
[77] Apak vd., a.g.e., s.29
[78] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.29.
[79] Tahsin ve Saka, Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi, s.40.
[80] Zafer Toprak, *Sümerbank*, Creative Yayıncılık, İstanbul 1988, s.58.

***Tosya Çeltik Fabrikası T.A.Ş.*:** Tosya'da 1925 senesi haziran ayında kurulan şirketin sermayesi 120.000 lira olup, Banka iştirak payı karşılığında şirkete nakden 42.993 lira tutarında mali katkı sağlamıştır. Şirkete ait fabrika 1927 yılında faaliyete geçebilecek hale getirilmiştir.[81] Şirketin 1928 yılı sonunda zararda olduğu görülmekte olup, ilerleyen yıllarda da faaliyetlerden tatmin edici neticeler elde edilememiştir. 1931 yılında şahısların elindeki hisseler de Banka tarafından satın alınarak şirket tamamen Sanayi Maadin Bankası bünyesine dâhil olmuştur.[82] 1933 yılında Sümerbank'a devredilen şirket, 1943'te Boyner ailesine satılmıştır.

***Yalvaç Sanayi ve Ticaret T.A.Ş.*:** 29 Nisan 1925 tarihinde 130.000 lira sermaye ile kurulan şirkete Ticaret Vekâleti 50.000 lira sermaye taahhüdü ile iştirak etmiş olup, 1926 senesi sonu itibarıyla Sanayi Maadin Bankası tarafından bunun 29.000 lirası ödenmiş durumdadır.[83] 1927 yılı sonunda fabrika binası tesis edilerek çalışabilecek hâle getirilmiş ise de mali ve ticari sebeplerle faaliyete geçilememiştir.[84] Yeterli işletme sermayesi temin edilemediğinden fabrika 1931 yılına kadar işletilememiş olup, bu tarihten itibaren Bankanın ilave desteğiyle üretime geçilmiştir. Şirket 1933 senesinde Sümerbank'a devredildikten sonra da zarar etmeye devam edince, "fabrikanın işletilmesinden iktisadi bir netice alınamayacağı" kanaatine varılarak faaliyeti durdurulmuştur. 1940 yılında II. Dünya Savaşı koşulları nedeniyle askeri ihtiyaçlar açısından fabrikanın yeniden faaliyete geçirilmesi uygun görülmüş, Millî Korunma Kanunu uyarınca oluşturulan kaynaktan sağlanan 150.000 lira bu iş için Sümerbank'a tahsis edilerek fabrika Beykoz Deri ve Kundura müessesesi uhdesinde yeniden faaliyete geçirilmiştir.[85] Sümerbank tarafından hazırlanan 1943 tarihli raporda da fabrikanın sorunlu yapısına dikkat çekilmekte, "işletme faaliyetini dağıtan ve iktisadi olmayan bu fabrikadaki mesaiye devamdan Sümerbank'ın müsbet bir netice beklemediği" ifade edilmektedir.[86] Sümerbank 1944 yılında şirketteki payını Yalvaç Belediyesine satarak devretmiştir.[87]

***Kütahya Çini İşleri T.A.Ş.*:** 24 Mayıs 1925 tarihinde 100.000 lira sermaye ile kurulan şirkete Banka 50.000 lira sermaye taahhüdü ile iştirak etmiş olup, 1926 yılı sonu itibarıyla bunun 25.000 lirasını ödemiş durumdadır.[88] Ancak fabrikanın 1929 başlarında henüz faaliyete geçememiş olduğu anlaşılmaktadır.[89] Tahsin ve Saka'nın belirttiğine göre 1929 sonu itibarıyla şirketin sermayesinin 250.000 liraya çıkarılmasına ihtiyaç duyulurken ödenmiş sermaye tutarı ancak 37.197 lira seviyesindedir. Aynı değerlendirmeye göre, şirket faaliyete geçtiğinden beri kesintisiz olarak zarar etmekte olup, bu şartlar altında faaliyetlerin devamı mümkün görülmemektedir.[90] Nitekim faaliyetlerin devamına imkân görülmediğinden, 1930 yılında şirketin tasfiyesi yoluna gidilmiştir.[91] 20 Mayıs 1932 tarihli gazete ilanından, şirketin halen tasfiye halinde olduğu anlaşılmaktadır.[92] Bu süreçte Sanayi Maadin Bankasından Sümerbank'a devredilen hisseler dönem içinde tasfiye edilmiştir.[93]

***İstanbul Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.*:** Cumhuriyetin ilk yılları itibarıyla limanlarda adeta anarşi oluşturan keyfî uygulamalara ve yüksek fiyat tarifelerine bir çözüm getirmek ve işleri

[81] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.30.
[82] Tahsin ve Saka, Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi, s.40; Apak vd., a.g.e., s.29.
[83] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.30
[84] TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.23.
[85] TBMM ZC, 3.5.1944, s.38-39; Sümerbank X'uncu Yıl, s.234.
[86] Başvekâlet Umumi Murakabe Heyetinin Sümerbank ve Müesseselerine Ait 1942 Yılı Raporları Hakkında Bankanın Cevabi Mütalaaları, Sümerbank, 1943, s.29.
[87] Toprak, a.g.e., s.59.
[88] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.31.
[89] "Fabrikalar Ne Halde?", Cumhuriyet, 26.1.1929, s.4.
[90] Tahsin ve Saka, Sermaye Hareketi, s.364.
[91] Apak vd., a.g.e., s.31.
[92] Cumhuriyet, 20.5.1932, s.6.
[93] Toprak, a.g.e., s.59.

hükûmet kontrolüne almak üzere çıkarılan 14.4.1925 tarih ve 618 sayılı Limanlar Kanunu ile, hükûmete limanlarda yükleme, boşaltma, su ve kömür dağıtma işlerini tanzim için her limanda birer şirket kurma yetkisi verilmiştir.[94] İstanbul Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş. bu doğrultuda, Seyri Sefain İdaresi, Sanayi Maadin Bankası, Türkiye İş Bankası, İstanbul Mavnacılar Şirketi ve (inhisar işletmesinin genel müdürlüğünü üstlenecek olan A. H. Başar'ın da kurucuları arasında bulunduğu) Bahri Muamelat Şirketi ortaklığında, 500.000 lira sermaye ile kurulmuştur.[95] 26 Temmuz 1925 tarihinde kurulan şirkette Sanayi Maadin Bankasının iştirak payı 80.000 liradır.[96] Bankanın iştirak tutarı ertesi yıl 100.000 liraya yükseltilmiş olup, 1926 senesi sonunda bunun 83.560 lirası ödenmiş durumdadır.[97] Bankanın şirketteki iştirak hisseleri 1927 yılında Maliye Vekâletine ihraç değeriyle satılarak devredilmiştir.[98]

Şirketin 15 kişilik yönetim kurulunda Bahri Muamelat Şirketinin dört kurucusu ile Seyr-i Sefain Şirketi ve İstanbul Mavnacılar Şirketi müdürleri bulunmakta olup, diğer azalar hükûmet tarafından belirlenmiştir. Bu isimler, Şükrü Saraçoğlu, Salih Bozok ve (sonraki yıllarda "yavuz havuz" yolsuzluğunda rüşvet almaktan mahkûm edilecek olan) Kozan Mebusu Doktor Fikret gibi mebuslarla, diğer bazı nüfuzlu kişilerden oluşmaktadır.[99] Başar, imtiyazı almak üzere kurdukları şirketin beş ortağından Cevdet Bey'in Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in akrabası, Cemal Hüsnü ve Emin (kamu ihalelerinde aracılık işleriyle tanınan "Chester Emin") Beylerin de Bakanın çok yakın arkadaşları olduğunu belirtmektedir. Başar'ın anlatımından, tekel imtiyazının alınmasında, tekel şirketi yönetim kuruluna kendi şirketlerinin dört ortağının girmesinde ve kendisinin genel müdürlüğe getirilmesinde bu siyasi nüfuzun gayet etkili olduğu anlaşılmaktadır.[100] İnhisar işletmesi faaliyete geçtiği sırada İstanbul'da liman hizmetleri oldukça pahalıya mal olmaktayken, inhisar şirketinin bu verimsiz işleyişi ıslah etmek yerine tekel imtiyazından yararlanarak belirli bir pay karşılığında işleri yine mevcut liman işletmelerine tahsis edip komisyonculuk yapmaya yöneldiği ve mevcut fiyatların daha da yükselmesine neden olduğu görülmektedir.[101] İnhisar işletmesinin yaklaşık 10 yıl boyunca genel müdürlüğünü yürütmüş olan Başar, siyasi ilişkiler iyi yönetildiğinde o yıllarda inhisar şirketlerinin şahıslar için çok büyük servetler edinmenin aracı olabildiğini, İstanbul Liman İşletmesinde de türlü "kombinezonlarla" bunun gayet mümkün olduğunu açık sözlülükle dile getirmektedir.[102]

***İzmir Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.*:** Liman işlerini düzenleyen 618 sayılı Kanunun Mecliste kabulünden hemen bir gün sonra, 1816 sayılı Kararname ile İzmir Limanında yükleme, boşaltma, kılavuzluk, dalgıçlık ve vapurlara tatlı su dağıtım işlerinin tekel hakkı 30 yıl müddetle İş Bankası, Sanayi Maadin Bankası ve Seyr-i Sefain İdaresine devredilmiştir.[103] Bahsedilen hizmetlerin ifası amacıyla bu kuruluşlar tarafından teşekkül ettirilen İzmir Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.'nin kuruluşu 13 Mayıs 1925 tarihinde tasdik edilmiştir.[104] İş Bankası, Sanayi Maadin Bankası ve Seyr-i Sefain İdaresi ortaklığında 1.000.000 lira sermaye ile kurulan şirkete Sanayi Maadin Bankası 50.000 lira ile iştirak etmiştir.[105] Benzer bir mali destek İstanbul Liman Şirketine verilmezken, Maliye Vekâleti kuruluşta şirkete bir milyon lira nakdî kaynak sağlayarak kuvvetli

[94] 14.4.1925 Tarih ve 618 Sayılı Limanlar Kanunu, Madde-8.
[95] Murat Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları-1: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s.203.
[96] TSMB 1 Mayıs 1341…, s.25.
[97] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.32.
[98] TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.23.
[99] Koraltürk, a.g.e., s.204.
[100] A.g.e., s.200.
[101] A.g.e., s.205-211.
[102] A.g.e., s.202.
[103] BCA, 30-18-1-1/13.24.10, 15.4.1925.
[104] BCA, 30-18-1-1/13.29.5, 13.5.1925.
[105] BCA, 30-18-1-1/13.29.5, 13.5.1925; TSMB 1 Mayıs 1341…, s.25-26. 1930 tarihli temettü ödeme belgesine göre, Başvekil İsmet İnönü de şirketin kurucu ortakları arasında yer almaktadır (BCA, 30-1-0-0/1.6.5, 27.3.1930).

bir biçimde destek olmuştur.[106] İnhisar İdaresi 16 Eylül 1925 tarihinde, İzmir'de yük ve yolcu taşımacılığı imtiyazını elinde bulunduran İzmir Körfez Vapurları Şirketini (bedeli hisse senediyle ödenmek suretiyle) 360.000 liraya satın alarak limanın idaresine tamamen hâkim duruma gelmiş ve şirketin ismi bu tarihten itibaren İzmir Liman ve Körfez İşleri İnhisarı T.A.Ş. olarak değiştirilmiştir.[107] Şirketin ilk İdare Meclisi Başkanı İzmir Mebusu Mustafa Necati (Uğural) Bey olup, yönetim kurulunda ayrıca İzmir mebusları Kâmil Bey ve Rahmi Bey ile Rize Mebusu Fuad Bey ve (Başvekil İnönü'ye yakınlığıyla bilinen, sonraki yıllarda İzmir Belediye Başkanlığı ve 4 dönem CHP milletvekilliği yapacak olan) Doktor Ahmet Hulusi Bey de yer almaktadır.[108] Ahmet Hulusi (Alataş)[109], Mustafa Necati Bey'in ölümünden sonra 1929 yılında şirketin yönetim kurulu başkanlığına getirilmiştir.

İzmir'de kamu hizmeti sunan kuruluşlar hakkında kapsamlı bir çalışması bulunan Kurt'un tabiriyle, İzmir liman işlerini yürüten şirket, yönetim kurulu üyeleri için bir çeşit "arpalık" işlevi görmektedir.[110] Şirket ortaklarına ve yönetim kurulu üyelerine diğer şirketlere kıyasla çok yüksek tutarlarda kâr payı ve huzur hakkı ödendiği, öyle ki, yönetim kurulu üyelerinin sermaye olarak koydukları paraları temettü ve huzur haklarıyla sadece bir yılda kazanabildiği belirtilmektedir.[111] Gümüşhane Mebusu Fethi Bey de 2 Ekim 1930 tarihli meclis konuşmasında bu hususa temas etmekte, sermayesi devlet tarafından karşılanan İzmir Limanı Şirketinin liman ve ticaret işleriyle alakası olmayan kişilerin yönetimine verildiğini ve bu şahısların bu yolla "ceplerini doldurduğunu" belirterek uygulamaları eleştirmektedir.[112] Ayrıca, şirketin hizmet kalitesine ve fiyat tarifelerine dönük olarak da ciddi eleştiriler getirilmektedir.[113] Bankanın şirketteki iştirak hisseleri bu sorunlu işleyişin erken sayılabilecek bir safhasında, 1927 senesinde Maliye Vekâletine ihraç değeriyle satılarak devrolunmuştur.[114] İlerleyen yıllarda Maliye Vekâleti hisseleri toplamaya devam etmiş olup, 1929'dan itibaren sermayenin kahir ekseriyeti Maliye Vekâletine geçmiştir.[115] İzmir ve İstanbul liman şirketleri 1934 yılındaki kanuni düzenlemeyle önce Maliye Vekâletine, 1936'daki kanunla da İktisat Vekâletine bağlanmıştır.[116]

***Trabzon Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.*:** 15 Temmuz 1925 tarihinde 50.000 lira sermaye ile kurulan şirkete Banka %10 oranında iştirak etmiş ve iştirak payı olan 5.000 lirayı 1926 yılı nisan ayında ödemiştir.[117] Şirketin işletmesinden kaynaklanan sorunlar kuruluşundan 1937'deki tasfiyesine kadar sürmüş, şirketteki usulsüzlükler, hizmet kalitesinin düşüklüğü, ücret tarifelerinin yüksekliği ve ilerleyen yıllarda ciddi kazalara da sebebiyet veren güvenlik sorunları şikâyet konusu olmaya devam etmiştir.[118] Maliye Vekâletince hazırlanan 1932 tarihli raporda, şirketin liman işlerinde kullanılan nakliye vasıtalarında hiçbir yeniliğe gitmeyip yükleme boşaltma işlerini hâlâ 1925 yılında kendisine devredilen eski çaparlarla gerçekleştirdiği ve mevcut köhnemiş vasıtaların bakım ve tamiratının yapılmadığı ifade edilmektedir. Raporda ayrıca, inhisar

[106] Koraltürk, a.g.e., s.201.
[107] Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler (1850-1950)*, İBB Yayını, İzmir 2012, s.201-202,209.
[108] *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi-1926*, Haz.: Sabri Yetkin, İBB Yayını, İzmir 2002, s.74.
[109] Ahmet Hulusi Bey daha sonra İstanbul Liman Şirketinin de yönetim kurulu başkanlığına getirilmiştir. Başar'ın aktardığına göre haftada iki gün için İstanbul'a gelen Hulusi Bey, buna karşılık şirketten binlerce lira tazminat ve masraf almaktaydı (Koraltürk, a.g.e., s.238).
[110] Sadık Kurt, "Başlangıçtan Günümüze İzmir Körfezinde Yolcu ve Eşya Taşıyan Kuruluşlar", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu-I*, İzmir 2009, s.290.
[111] Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler (1850-1950)*, s.212.
[112] TBMM ZC, 2.10.1930, s.60-61.
[113] Kurt, a.g.e., s.216-218; TBMM ZC, 29.4.1933, s.123.
[114] TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.23.
[115] Kurt, a.g.e., s.209; TBMM ZC, 29.4.1933, s.124.
[116] Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Liman ve İskele Politikaları (1923-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.35, S.100, 2019, s.511-512.
[117] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.33.
[118] Rahmi Çiçek, "Cumhuriyet Dönemi Millî İktisat Uygulamalarına Bir Örnek: Trabzon Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.12, S.12, 2012, s.154-155,161-162.

sözleşmesinde olmasına rağmen yeterli işçi ve vasıta temin edilmeyerek liman işlerinin aksatıldığı, fiyat tarifelerinin çok yüksek olduğu, yönetim tarafından dikkat çekecek ölçüde fuzuli masraflar yapıldığı ve idare heyetine çok yüksek huzur hakları ödendiği belirtilmektedir.[119] Bankanın liman inhisarıyla bağının hangi tarihte kesildiğine dair kesin bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte, 1931 yılı sonu itibarıyla şirketteki 5.000 liralık iştirak payının devam ettiği ve bu payın Sümerbank'a devir tarihinden önce tasfiye edildiği belirtilmektedir.[120] Şirketteki sorunlar ilerleyen yıllarda da devam etmiş, limanların hükûmet tarafından işletilmesine dönük olarak 1934 senesinde başlatılan girişimlerin ardından şirket genel kurul kararıyla 1937 yılında feshedilmiş ve tüm hisseler (daha önce İktisat Vekâleti bünyesine geçmiş olan) İstanbul Liman İşletmesince satın alınarak kamulaştırılmıştır.[121]

***Aksaray Azmi Millî T.A.Ş.*:** 2 Ağustos 1924 tarihinde 250.000 lira sermaye ile kurulan şirkete Ticaret Vekâleti 25.000 liralık hisseyle iştirak etmiş, iştirak payı kendisine devredildikten sonra Banka bu meblağı üç taksitte ödemiştir.[122] Şirkete ait elektrik ve un fabrikaları 1926 senesinde faaliyete geçmiş olup[123], bu tarihten 1935 yılına kadar şirket kesintisiz olarak zarar etmiştir.[124] Nitekim 1928 yılında gerçekleştirilen bir tetkik seyahatine ilişkin olarak kaleme alınan eserde, büyük bir hevesle ve yüz binlerce lira sarf edilerek kurulan bu fabrikaların yarı âtıl vaziyette bulunduğu belirtilmektedir. Eserde, şirketin tahsilli yöneticiler tarafından değil yönetim kurulundaki liyakatsiz bazı azalar tarafından idare edildiği ve gerekli müdahaleler yapılmazsa akıbetinin hiç iyi olmadığı belirtilmektedir.[125] Bankanın şirketteki hissesi 1933 yılında Sümerbank'a devredilmiştir.

***Ankara Millî Mensucat T.A.Ş.*:** Ankara Millî Mensucat, Ankara'da bir grup yerel tüccar tarafından başlatılan girişimlerin neticesinde 1916 senesinde kurulmuştur. Üretim kalitesinin düşük olması nedeniyle 1921-1922 yıllarında kapanmış olan şirketin sermayesi, Ankara siyaset ve bürokrasisinin müdahalesiyle 1925 yılında 150.000 liraya yükseltilmiş, yeni bir nizamname hazırlanmış ve yeni bir yönetim seçilmiştir.[126] Şirketin ortak ve yöneticileri arasında mebusların ve Fırkaya yakın kişilerin yer aldığı görülmektedir.[127] Ticaret Vekâleti şirket sermayesine 23.385 lira ile iştirak etmiş ve ayrıca 20.000 lira faizsiz kredi tahsis etmiştir. Bankaya devrolunduktan hemen sonra şirkete ayrıca 50.000 lira daha kredi kullandırılmış ve sonrasında bu borcun vadesi defaatle yenilenerek destek sağlanmıştır.[128] 1927 yılında sermayenin 300.000 liraya yükseltilmesine karar verilmiş ise de bu sağlanamamış ve şirketin müşkül vaziyeti çözüme kavuşturulamamıştır.[129] Neticede şirketin faaliyetlerine 1928 yılında son verilmiştir.[130]

***Malatya Teşebbüsat-ı Sanaiye T.A.Ş.*:** 22 Ekim 1925 tarihinde 400.000 lira sermayeyle kurulan şirkete Banka 133.333 lira ile iştirak etmiş, aynı yıl bunun 51.000 liralık kısmı ödenmiştir.[131] 1927 yılı sonu itibarıyla şirkete ait elektrik fabrikası henüz faaliyete geçebilecek duruma gelememiştir.[132] Yaşanan mali sıkıntılar neticesinde şirketin vaktiyle Emvâli Metruke Komisyonundan satın aldığı gayrimenkulleri, kaynak sağlamak amacıyla 1930 ve 1931 yıllarında

[119] A.g.m., s.161-162.
[120] A.g.m., s.153; Apak vd., a.g.e., s.32.
[121] A.g.m., s.165-166.
[122] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.33.
[123] TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.23.
[124] Mustafa Fırat Gül, *Aksaray Azm-i Millî T.A.Ş.*, Aksaray Belediyesi Yayınları, Ankara 2014, s.42.
[125] Muallim Sapancalı Hüsnü, *Hasan Dağı'nda İlmî Cevelan*, Haz.: N. Topal, Kömen Yayınevi, Konya 2009, s.31.
[126] Bülent Varlık, "Ankara Millî Mensucat [Türk] Anonim Şirketi (1916-1930)", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2014, s.74,77.
[127] A.g.m., s.89-91.
[128] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.33-34.
[129] TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.24.
[130] Varlık, a.g.m., s.80.
[131] TSMB 1 Mayıs 1341…, s.26.
[132] TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.24.

satışa çıkarılmıştır.[133] 1933 yılında Sümerbank'a devredilen şirketteki kamu hisseleri dönem içinde tamamen tasfiye edilmiştir.[134] 4 Aralık 1937 tarihli Resmî Gazete ilanından anlaşıldığına göre, şirket sorunlu faaliyet hayatının neticesinde genel kurul kararıyla feshedilmiş olup tasfiyesi devam etmektedir.[135]

***Eskişehir Lületaşı Madeni T.A.Ş.*:** 24 Mayıs 1925 tarihinde 100.000 lira sermaye ile kurulan şirkete Banka 25.000 lira sermaye taahhüdü ile iştirak etmiş olup, 1926 yılı sonu itibarıyla şirketin ödenmiş sermaye tutarı ancak 45.497 liraya ulaşmış ve bunun 25.000 liralık kısmı Maliye Vekâletince ödenmiştir.[136] Bu süre zarfında şirket vaziyetini ıslah edemeyerek 1927 yılında faaliyetlerine ara vermiş olup[137], 1928 yılında da şirketin faal halde olmadığı belirtilmektedir.[138] Şirket ancak 1929 senesi sonlarındaki yönetim değişikliğinden sonra kâra geçmeye başlamıştır.[139] Bankanın şirketteki hisselerinin (ya da şirketin) hangi tarihte tasfiye edildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, şirketin Sümerbank'a devredilen iştirakler arasında yer almadığı görülmektedir.

***Ergani Bakır T.A.Ş.*:** 1924 yılında 3.000.000 lira sermaye ile kurulan şirkete Ticaret Vekâleti 1.000.000 lira sermaye taahhüdü ile iştirak etmiş olup, bunun 250.000 liralık kısmı ödenmiştir. Bakanlığın üçte bir oranındaki bu payı 1925'te Sanayi Maadin Bankasına devrolunmuştur.[140] Şirketin 1930-1932 yılları boyunca zararda olduğu görülmektedir.[141] Sanayi Maadin Bankasının tasfiyesinden sonraki süreçte Bankanın şirketteki payı bir süre Sümerbank bünyesinde kalmış ve nihayet 1935 senesinde Etibank'a devredilmiştir.[142]

***Trabzon Elektrik T.A.Ş.*:** 8 Ağustos 1925 tarihinde 160.000 lira sermaye ile kurulan şirkete Banka 50.000 liralık sermaye taahhüdü ile iştirak ederek bunun 25.000 liralık kısmını ödemiş, kalan 25.000 lira ise şirkete kredi olarak tahsis edilmiştir.[143] Şirket ancak beş yıllık bir hazırlık döneminden sonra 15 Eylül 1929 tarihinden itibaren elektrik üretmeye başlayabilmiştir.[144] Şirketin Emlak ve Eytam Bankası, Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası ve Bergman Şirketine olan borçlarının ödenebilmesi ve içine düştüğü mali darlıktan kurtulması için Atatürk'ün 28 Kasım 1930 tarihli talimatıyla Banka tarafından 1931 senesinde 225.000 lira ilave kredi sağlanmıştır. Ayrıca aynı talimat içinde Bankanın şirketten alacağı olan 30.000 liranın da hisse senedine dönüştürülmesi istenmiştir.[145] 1933 yılındaki devir esnasında Sümerbank'a 57.220 liralık hisse intikal etmiş, bu süreçte şirkete ayrıca %1 faizle kredi tahsis eden Sümerbank 1941'de iştirak hisselerini tamamen Trabzon Belediyesine devretmiştir.[146]

***Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş.*:** 1926 yılında kurulan 400.000 lira sermayeli şirkete Banka %10 oranında iştirak etmiştir.[147] 1928 yılını 8.266 lira zararla kapatan şirketteki Bankanın iştirak payı, büyük hissedar olan İş Bankası tarafından satın alınmıştır.[148] Bunun yanı sıra, 1927 yılında

[133] BCA, 30-18-1-1/22.81.17, 29.12.1926; BCA 30-18-1-1/30.48.15, 5.8.1928; "Malatya'da Ermeni Mallarını Kim Aldı", https://hyetert.org/2018/08/17/ (E.T. 2.9.2020).
[134] Toprak, a.g.e., s.59.
[135] T.C. Resmî Gazete, S.3498, 4.1.1937, s.7491.
[136] BCA, 30-18-1-1/13.30.14, 24.5.1925; TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.34.
[137] TSMB 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, s.24.
[138] Tahsin ve Saka, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi*, s.40.
[139] Zafer Koylu, "XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.24, S.71, 2008, s.402.
[140] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.35.
[141] Remzi Saka, *Sermaye ve Kredi Hareketleri*, Tecelli Matbaası, İstanbul 1933, s.103.
[142] Apak vd., a.g.e., s.320.
[143] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.36.
[144] Murat Küçükuğurlu, "Visera (Işıklar) Santrali ve Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketinin Faaliyetleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.10, S.10, 2011, s.102.
[145] A.g.m., s.114-117.
[146] Toprak, a.g.e., s.58-59.
[147] TSMB 1926 Senesi Bilançosu Raporu, s.36.
[148] Tahsin ve Saka, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi*, s.63.

45.000 lira sermaye ile kurulan Kireçlik Kömür Madenleri Şirketine Bankanın kullandırdığı 16.000 liralık kredi de daha sonra ortaklık payına dönüştürülmüş ve bu iştirak payı da devir tarihinde Sümerbank'a aktarılmıştır.[149]

4. Bankanın Başarısızlığının Sebepleri

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sanayi kalkınma çabalarının en önemli unsurlarından birini teşkil eden Sanayi Maadin Bankası, faaliyete geçtikten sonra kısa sayılabilecek bir süre içerisinde başarısızlığa uğramış ve tasfiye edilmiştir. Bankanın hedeflenen başarıya ulaşamamasının en önemli sebeplerinden biri, kendisine devredilen fabrikaların ıslaha muhtaç vaziyetleri dolayısıyla kaynaklarının ciddi bir kısmının bunları modernize etmek ve işletmek için kullanılmış olmasıdır.[150] Bunun yanı sıra, iştirak şirketlerinin sürekli artan kaynak ihtiyaçları da, kısıtlı bir sermayeyle faaliyet gösteren Bankanın tüm sanayi sektörüne hizmet sunan bir kalkınma bankasına dönüşmesine engel olmuştur. Neticede, teknik açıdan ıslaha muhtaç ve sermaye yetersizliği içinde olan dört büyük fabrikaya ve verimsiz çalışan iştiraklere aktarılan kaynaklar dolayısıyla Bankanın sermayesi tükenmiş, sanayi sektörünün finansmanı işlevi ise zorunlu olarak ihmal edilmiştir.[151] Öte taraftan 633 sayılı Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanununun dokuzuncu maddesiyle adı geçen Banka sadece kısa vadeli kredi tahsisatına yetkili kılınmış olup, söz konusu maddenin müzakereleri esnasında söz alan Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey, bu tarz bir kaynakla fabrika tesis etmenin mümkün olamayacağına daha o günden dikkat çekmektedir.[152]

Bankanın faaliyet süresi boyunca hükûmetten aldığı toplam tahsisat (devredilen fabrikalarda bulunan ve sonrasında tedricen nakde dönüştürülen hammaddeler de dâhil olmak üzere) 4.237.099 liradan ibarettir.[153] Öte taraftan, bu süreçte Teşviki Sanayi Kanunu gereğince Bankaya yıllık 3 milyon lira (8 yıl boyunca toplamda 24 milyon lira) aktarılması gerekirken, bu tutar toplamda sadece 2,9 milyon lira düzeyinde kalmıştır.[154] Kaynak yetersizliği sorunu, tüm faaliyet hayatı boyunca Bankanın kuruluş hedeflerine ulaşmasının önündeki en temel engellerden birini teşkil etmiştir. Nitekim Başar, üst düzey yöneticilerle yaptığı görüşmelerden aktarımla, Bankanın ciddi bir kaynak yetersizliği içinde olduğunu belirtmektedir. Başar'ın ifadesiyle, "kasasında farelerin cirit attığı" bu banka (ilk yıllarda) 2-3 bin liraya dahi muhtaç durumdadır.[155] Tahsin ve Saka, 1930 senesi itibarıyla yaptıkları değerlendirmede kaynak yetersizliği nedeniyle Banka sermayesinin en kısa zamanda 60 milyon liraya çıkarılması gerektiğini belirtmektedir.[156] CHF Üçüncü Büyük Kongresinde Bankanın sermayesinin güçlendirilmesi hakkında söz alan İzmir Mebusu Vasıf Bey de, sanayinin mevcut zayıf durumunu sermaye eksikliğine bağlamakta ve kaynak yetersizliği dolayısıyla Bankanın kendi bünyesi dışındaki işletmelere kredi desteği sağlayamadığına dikkat çekmektedir.[157] Nitekim Bankanın faaliyet hayatı süresince piyasadaki sanayi erbabına açtığı kredi tutarı toplamda ancak 500 bin lira düzeylerine ulaşabilmiştir.[158] Bu durum Âli İktisat Meclisi Raporlarında da, Banka kaynaklarının ancak kendi idaresindeki fabrikaların ihtiyacını karşılayabilecek büyüklükte olmasına bağlanmaktadır.[159]

[149] Toprak, a.g.e., s.59.
[150] Cumhur Ferman, *Türkiye'de Sanayi Kredisi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951, s.75.
[151] Nizamettin Ali Sav, *Sanayi İktisadı ve Türk Sanayii*, Selülöz Basımevi, İzmir 1950, s.171; Hazım Atıf Kuyucak *Para ve Banka*, C.II, Maarif Matbaası, Ankara 1942, s.233.
[152] TBMM ZC, 18.4.1341. s.141-142.
[153] Apak vd., a.g.e., s.35.
[154] "Sanayi ve Maadin Bankası Memlekette Neler Yaptı", Cumhuriyet, 20.2.1933, s.4.
[155] Koraltürk, a.g.e., s.207,226,229.
[156] Tahsin ve Saka, *Sermaye Hareketi*, s.88.
[157] *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, s.73.
[158] "Sanayi ve Maadin Bankası Memlekette Neler Yaptı", s.4.
[159] Âli İktisat Meclisi Raporları, s.15.

Faaliyette bulunduğu süre boyunca Banka hakiki bir sanayi kredi bankası hüviyetine kavuşamamış ve fabrika işletmeciliği yapan bir ofis olmaktan öteye gidememiştir.[160] Zarakolu'nun çarpıcı benzetmesiyle, Banka kaynak yetersizliği nedeniyle bünyesindeki fabrikalar ve iştirakleri dışındaki sanayi işletmelerine dönük olarak gerçek anlamda bir sanayi bankacılığı yapmak yerine, ancak bir sanayi holding şirketi gibi çalışmak zorunda kalmıştır.[161] Banka bu süreçte hem fabrika işletmek, hem özel kesime iştirak etmek hem de sanayi kesimini kredilendirmek gibi birbiriyle bağdaşmaz görevler yüklenmiş ve neticede hiçbirinde başarı gösterememiştir.[162] Türkiye Sanayi Kredi Bankasının Teşkili Hakkında Kanunun gerekçesinde de bu konuya temas edilmekte, Bankanın bir taraftan fabrikaların yönetimiyle mesul tutulurken bir taraftan da bunların piyasadaki rakiplerine kredi tahsis etmek vazifelerinin bağdaşmaz bir vaziyet ortaya çıkardığına dikkat çekilmektedir.[163] Bankanın bu vaziyeti dönemin Sanayi Genel Müdürü Ahmet Şerif (Önay) tarafından hazırlanan 1931 tarihli raporda da tenkit edilmekte ve neticede Bankanın her iki sahada da başarılı olamadığı belirtilmektedir:[164]

> "Ve bu şerait dâhilinde bankanın vaziyeti devlet fabrikalarının iradını yemekten ibaret kalmıştır. (…) Binaenaleyh sanayi bankası bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da aynı vaziyette kalırsa, hakiki bir kredi bankası haline gelemeyecek ve daha senelerce devlet fabrikalarının iradını [gelirini] yiyen işsiz bir tufeyli [asalak] vaziyetinde kalacaktır."

Bununla birlikte Bankanın yapısına ve işleyişine dair aktarılan tüm bu tespitler, ancak 1920'li yıllardaki sanayi kalkınma hamlesinin önemli bir unsuru olan bu girişimin başarısızlığa uğramasından ve ciddi bir zaman kaybından sonra yapılabilmiştir. Oysa henüz Bankanın teşkiline ilişkin kanun layihasının hazırlandığı günlerde neşredilen 7 Nisan 1925 tarihli bir yazıda, tasarıda öngörülen mezkûr yapı tenkit edilmekte ve düzenlemenin en basit iktisat kurallarına karşı bile "derin bir gaflet" ihtiva ettiği ifade edilmektedir. Yazıda Bankaya devredilmesi kararlaştırılan sanayi müesseselerinin (savaş yıllarının etkisiyle) bir fabrika enkazı halinde olduğu ve bunlardan banka sermayesine bir katkı sağlanamayacağı belirtilmektedir. Söz konusu eleştiri yazısında ayrıca, bu fabrikaların çok ciddi bir sarf kalemi olacağı, devlet tarafından aktarılacak sermayenin Bankanın teşebbüs edeceği işlerde (iştiraklerde) eriyip gideceği ve ortaya çıkan zararların neticede "köylüyü eze eze" tahsil edilen vergilerle kapatılmak zorunda kalınacağı uyarısında bulunulmaktadır.[165] Muhtemelen İttihat ve Terakki iktidarındaki devlet kapitalizmi tecrübesinden hareketle dile getirilen bu ikaz ve öngörülerin ilerleyen yıllarda neredeyse tamamen haklı çıktığı görülmektedir.

Bu süreçte Bankanın iştirak ettiği şirketler dikkate değer bir gelişme gösterememiş, sınai iştiraklere dönük olarak katlanılan maliyetler hedefine ulaşamamış ve bu kaynaklar önemli ölçüde israf edilmiştir. Devlet Sanayi Ofisi Kanununun gerekçesinde de bu iştiraklerin bir kısmının zararla ve gayrı muntazam bir şekilde faaliyet gösterdikleri, diğerlerinin ise âtıl vaziyette olduğu belirtilmekte, iştiraklerin bu durumu kuruluştaki hatalara ve bunların verimsiz yönetimine bağlanmaktadır.[166] Kamu kaynaklarıyla finanse edilen bu şirketlerin sorunlu performansına Saka da değinmekte, bunlara ait fabrikaların çoğunun kuruluşunda ve faaliyetlerinde isabetsizlikler olduğunu belirtmektedir.[167] Yerasimos ise bu hususu daha sert bir üslupla yorumlayarak, bu iştiraklerin birçoğunun sadece sınai teşvik ve muafiyetlerden istifade etmek gayesiyle kurulan

[160] Apak vd., a.g.e., s.36.
[161] Avni Zarakolu, *Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara 1974, s.23-24.
[162] Kuruç, a.g.m., s.88.
[163] Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkili Hakkında…, s.1-2.
[164] Tekeli ve İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, s.E62.
[165] "Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası", Meslek, C.1, S.17, 7 Nisan 1925, s.7.
[166] Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında I/373 Numaralı Kanun Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, No.265, 22.5.1932, s.2.
[167] Saka, a.g.e., s.13-14.

(spekülasyoncu ve komisyoncu) şirketler olduğunu, Banka kaynakları hayali sermayelerle kurulmuş bu şirketlerin ortaklarına aktarılırken şirketlerin ise zarar ettiğini belirtmektedir.[168] Avcıoğlu'na göre devlet eliyle fert zengin etmenin tipik örneklerinden olan İstanbul ve İzmir liman şirketleri, devletin parasıyla nüfuzlu özel kişiler çıkarına işletilmektedir.[169] İsmail Cem de meseleyi benzer bir açıdan yorumlamakta, Sanayi Maadin Bankasının (İş Bankasıyla birlikte) devlet eliyle fert zengin etmenin öncülüğünü yaptığını ve bu süreçte sağlanan devlet desteklerinin önemli kısmının usulsüz biçimde dar bir kesimin eline geçtiğini belirtmektedir.[170] Nitekim Başvekâlet tarafından hazırlatılan 1930 tarihli raporda da bu duruma dikkat çekilmekte, Bankanın işleyiş biçiminin ıslah edilerek daimî ve ciddi müesseseleri himaye eder hale getirilmesi, bilgisiz ve tecrübesiz "heveskârlara" karşı ise Bankanın ve halkın menfaatlerinin müdafaa edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.[171] Bu bağlamdaki bir başka eleştiriye de 1929 tarihli Yarın Gazetesinde rastlanmakta, ilgili yazıda Banka İdare Meclisinde sanayi alanında ihtisas sahibi olmayan kişilerin bulunduğu belirtilmektedir.[172] 1930 yılından itibaren Bankanın Yönetim Kurulu Başkanlığını gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın yürütmüş olması, bu iddiaya haklılık payı kazandıran çarpıcı bir örnektir.[173]

Sanayi Maadin Bankasının yıllık bilanço raporları incelendiğinde, esasen gerek Bankanın gerekse de Banka bünyesindeki devlet fabrikalarının kârlı olarak faaliyet gösterdiği görülmektedir. Ancak bu işletmelerin kârlılığı aslında verimli bir üretim yapısından ziyade, bu yıllardaki sanayi teşvikleri, iktisadi buhran koşullarında zirai ürün fiyatlarındaki sert düşüşün getirdiği hammadde ucuzluğu ve gümrük himayeleri sayesinde elde edilen fiyat avantajı gibi etkenlere dayanmaktadır. Birçok kamusal himayeden yararlanarak faaliyet gösteren, ölçekleri itibarıyla piyasada rakipsiz olan ve satışlarının önemli kısmını kamu kuruluşlarına yapan Banka bünyesindeki fabrikaların kârlılığında bu konumlarının kuşkusuz belirleyici etkisi vardır. Bunun yanı sıra, Banka iştiraklerinin birçoğunun verimsiz işleyişi kamu tarafından finanse edilmiş, bu süreçte söz konusu kaynaklar bu şirketler tarafından adeta sermayeleştirilmiştir. Sürdürülebilir bir endüstriyel başarıya evrilmeyen ve sadece sınırlı bir kesime menfaat temin eden tüm bu verimsiz işleyişin sürekli kamu imkânlarıyla finanse edilmesi neticede bir bilanço illüzyonu oluşturmuş, bu kârlılığın yüksek maliyeti ise dolaylı olarak topluma aktarılmıştır. Neticede yüksek kamusal maliyetlere neden olan bu sorunlu işleyişin daha fazla taşınamayacağı anlaşılmış ve Sanayi Maadin Bankası modelinin başarısızlığı kabul edilerek Banka tasfiye edilmiştir.

[168] Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye – 3*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974, s.1286.
[169] Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s.194,198.
[170] İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s.244.
[171] *İktisadi Program*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1930, s.10.
[172] "Mütehassıs Var mı Yok mu?", Yarın, 13 Kânunuevvel 1929, s.4.
[173] BCA, 30-18-1-2/15.78.5, 23.11.1930.

Sonuç

Ana çerçevesi I. İktisat Kongresinde çizilen ve yaklaşık 10 yıl boyunca uygulamada kalan Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk sanayi kalkınma hamlesini, özel girişimciliği geliştirme ve millî sermayedar sınıfı oluşturma hedeflerini de içeren devlet destekli ve güdümlü bir kapitalizm denemesi olarak yorumlamak mümkündür. Sanayi Maadin Bankası bu kalkınma hamlesinin en önemli unsurlarından biri olarak 1925 yılında faaliyete geçirilmiştir. Ancak Banka faaliyet hayatı boyunca kuruluş hedeflerini gerçekleştirmek konusunda başarı gösterememiş, ilerleyen yıllarda Dünya İktisadi Buhranının daha da derinleştirdiği mali sorunlar devlet vesayetindeki bu "tahsisli kapitalizm" uygulamasından vazgeçilmesini artık zorunlu hale getirmiş ve nihayetinde Sanayi Maadin Bankasının tasfiyesini de içeren devletçilik esaslı yeni bir kalkınma anlayışına geçilmiştir.

İlgili kanunda öngörüldüğü üzere, Banka bir çatı kuruluş şeklinde hem sanayi işletmeciliği yaparak ülkenin modern endüstriye intibakını sağlamak hem de özel sektörün finansman ihtiyacını karşılamak üzere geniş bir görev tanımıyla kurulmuştur. Bu model içinde Bankanın finansman sorumluluğu sadece bünyesindeki fabrika ve iştirakleriyle sınırlı olmayıp, tüm sanayi ve madencilik sektörünü de kapsamaktadır. Ancak bu geniş sorumluluğu yerine getirebilecek ölçüde kaynak sağlanmamış, dolayısıyla Bankanın faaliyetleri önemli ölçüde kendi bünyesindeki fabrikalar ve iştirakleriyle sınırlı kalmıştır. Kuruluşta Bankaya devredilen devlet fabrikalarının idaresinde bir ölçüde başarı sağlanmış olmakla birlikte, bu fabrikalara sunulan kamusal himaye, muafiyet ve teşvikler, bu göreli başarının maliyetini yükselten unsurlardır. Bunun yanı sıra, Banka iştirak şirketlerinin sürdürülebilir nitelikte etkin ve verimli bir işleyişe kavuşmasını sağlayamamış, bu işletmelere tahsis edilen kaynaklar bazı şirket ortaklarından ve yönetim kurulu üyelerinden oluşan sınırlı bir kesimin menfaatine hizmet ederek toplumsal bir maliyet unsuruna dönüşmüştür.

Kuşkusuz bu sınai kalkınma hamlesi denemesinin maliyeti israf edilen kaynaklarla sınırlı olmayıp, Türkiye bu süreçte zaman kaybına da uğramıştır. 1932 yılına gelindiğinde, önceki on yılda uygulanan politikaların verimsizliği artık hükûmet tarafından da kabul edilmiş, bir arayış ve geçiş döneminin ardından kalkınma anlayışında köklü bir değişim içeren iktisadi devletçilik esaslı yeni bir modele geçilmiştir. Bu dönüşümün bir neticesi olarak Sanayi Maadin Bankası tasfiye edilmiş ve nihayetinde Sümerbank ve Etibank modellerinde karar kılınmıştır. Literatürde genellikle kronolojik bir safha ve bir geçiş uygulaması olarak sınırlı bir ilgi gören Sanayi Maadin Bankası, faaliyet hayatı boyunca ortaya çıkan öğretici tecrübeler itibarıyla, Türkiye'nin sınai kalkınma serüveninin ve bankacılık tarihinin çok önemli bir halkasını teşkil etmektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

BCA, 30-18-1-1/13.24.10, 15.4.1925.

BCA, 30-18-1-1/13.29.5, 13.5.1925.

BCA, 30-18-1-1/13.30.14, 24.5.1925.

BCA, 30-18-1-1/22.81.17, 29.12.1926.

BCA, 30-18-1-1/30.48.15, 5.8.1928.

BCA, 30-18-1-2/4.34.16, 12.6.1929.

BCA, 30-1-0-0/1.6.5, 27.3.1930.

BCA, 30-18-1-2/15.78.5, 23.11.1930.

BCA, 30-18-1-2/34.20.10, 29.3.1933.

2. Kanunlar, Zabıt Cerideleri ve Resmî Gazete

14.4.1925 Tarih ve 618 Sayılı Limanlar Kanunu.

19.4.1925 Tarih ve 633 Sayılı Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu.

3.7.1932 Tarih ve 2058 Sayılı Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında Kanun.

7.7.1932 Tarih ve 2064 Sayılı Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkili Hakkında Kanun.

Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında I/373 Numaralı Kanun Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, No.265, 22.5.1932.

I/623 Numaralı Sümerbank Kanunu Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, No.257, 20.4.1933.

Ödünç Para Verme İşleri, Halk Bankası ve Sandıkları Hakkında I/738 Numaralı Kanun Lâyihaları, No.294, 30.5.1933.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Hakkında Başvekâletten Mevrut (1/672) Numaralı Kanun Lâyihası ve Ticaret ve Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları (19/20.3.1925).

Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkili Hakkında 1/282 Numaralı Kanun Lâyihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, No.270, 22.3.1932.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, C.18, 105. İçtima, 18.4.1341.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C.30, 42. İçtima, 12.3.1927.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, C.21, 84. İnikat, 2.10.1930.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:4, C.9, 77. İnikat, 3.7.1932.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:4, C.9, 82. İnikat, 7.7.1932.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:4, C.14, 43. İnikat, 29.4.1933.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:7, C.10, 51. İnikat, 3.5.1944.

T.C. Resmî Gazete, S.3498, 4 Kânunusani 1937.

3. Süreli Yayınlar

A. Dergiler

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (1931, 1933).

Meslek Gazetesi (1925).

B. Gazeteler

Cumhuriyet (26 Ocak 1929, 20 Mayıs 1932, 20 Şubat 1933, 4 Nisan 1934).

Yarın (13 Kânunuevvel 1929).

4. Kitaplar ve Raporlar

1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara 1930.

Âli İktisat Meclisi Raporları, *Türkiyede Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1933.

APAK, Kemalettin, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, Selülöz Basımevi, İzmit 1952.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.

AYAN, Ebubekir, *İktisadi Buhran Yıllarında Türkiye'de Zirai Finansman- Eleştirel Bir İnceleme*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyetinin Sümerbank ve Müesseselerine Ait 1942 Yılı Raporları Hakkında Bankanın Cevabi Mütalaaları, Sümerbank, 1943.

BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

CEM, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor, Ekonomi Bakanlığı, Ankara 1935.

ERDAL, İbrahim, *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası: Cumhuriyetin Milli Burjuva Kurma Girişimi*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

FERMAN, Cumhur, *Türkiye'de Sanayi Kredisi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951.

GÜL, Mustafa Fırat, *Aksaray Azm-i Millî T.A.Ş.*, Aksaray Belediyesi Yayınları, Ankara 2014.

İhsan Âbidin, *Şeker*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934.

İktisadi Program, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1930.

İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor, TBMM Matbaası, Ankara 1930.

KARAYAMAN, Mehmet, *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*, Uşak Akademi Kitabevi, Uşak 2010.

KORALTÜRK, Murat, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları- 1: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

KURT, Sadık, *İzmir'de Kamusal Hizmetler (1850-1950)*, İBB Yayını, İzmir 2012.

KURUÇ, Bilsay, "1930'ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler", *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*, Ed. Oya Baydar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s.85-106.

KURUÇ, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, 2. Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.

KUYUCAK, Hazım Atıf, *Para ve Banka*, C.II, Maarif Matbaası, Ankara 1942.

Muallim Sapancalı Hüsnü, *Hasan Dağı'nda İlmî Cevelan*. Haz.: Nevzat Topal, Kömen Yayınevi, Konya 2009.

OYAL, Erkan, *Karma Girişimlerde Kamu Katılımları ve Türkiye'deki Uygulama*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1981.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1981.

SAKA, Remzi, *Sermaye ve Kredi Hareketleri*, Tecelli Matbaası, İstanbul 1933.

SAV, Nizamettin Ali, *Sanayi İktisadı ve Türk Sanayii*, Selülöz Basımevi, İzmir 1950.

Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar, (Birincikânun 1933), Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, Seri:1, No:1, Ankara 1935.

Sümerbank X'uncu Yıl, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943.

ŞEKER, Mehmet, *Uşak Şeker Fabrikasının Gerçek Hikayesi*, Meta Basım, Uşak 2015.

TAHSİN, Hamit, Remzi Saka, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi,* Hüsnühabitat Matbaası, İstanbul 1929.

TAHSİN, Hamit, Remzi Saka, *Sermaye Hareketi*, Amedî Matbaası, İstanbul 1930.

TEKELİ, İlhan, Selim İlkin, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB, Ankara 1977.

TEKELİ, İlhan, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009.

Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi- 1926, Haz.: Sabri Yetkin, İBB Yayını, İzmir 2002.

TOPRAK, Zafer, *Sümerbank*, Creative Yayıncılık, İstanbul 1988.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 1 Mayıs 1341- 31 Kânunuevvel 1341 Senesi Sekiz Aylık Bilançosuna Aid Rapor, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1926.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 1926 Senesi Bilançosu Raporu, Hamid Matbaası, İstanbul 1927.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 1927 Sene-i Hesabiyesi Meclis-i İdare Raporu, Hamid Matbaası, İstanbul 1928.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 1928 Senesi Meclis-i İdare Raporu, Hamit Matbaası, İstanbul 1929.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 1932 Senesi İdare Meclisi Raporu, Alaeddin Klişe Fabrika ve Matbaası, İstanbul 1933.

YERASİMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye- 3: I. Dünya Savaşından 1971'e*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974.

ZARAKOLU, Avni, *Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara 1974.

5. Makaleler ve Bildiriler

ÇİÇEK, Rahmi, "Cumhuriyet Dönemi Millî İktisat Uygulamalarına Bir Örnek: Trabzon Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.12, S.12, 2012, s.143-168.

"Fabrikalar Ne Halde?", Cumhuriyet, 26 Ocak 1929.

GÜVEMLİ, Oktay, Mehmet Karayaman, "Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu ve Gelişmesi", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.13, Temmuz 2017, s.6-50.

"Malatya'da Ermeni Mallarını Kim Aldı", https://hyetert.org/2018/08/17/ (E.T. 2.9.2020).

KOYLU, Zafer, "XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.24, S.71, 2008, s.381-411.

KURT, Sadık, "Başlangıçtan Günümüze İzmir Körfezinde Yolcu ve Eşya Taşıyan Kuruluşlar", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu- I*, İzmir 2009, s.284-307.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, "Visera (Işıklar) Santrali ve Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketinin Faaliyetleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.10, S.10, 2011, s.101-124.

"Mütehassıs Var mı Yok mu?", Yarın, 13 Kânunuevvel 1929.

"Sanayi ve Maadin Bankası Memlekette Neler Yaptı", Cumhuriyet, 20 Şubat 1933.

"Sanayi Raporu", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C.49, S.3, Mart 1933, s.88-98.

Seyfi Cenap, "Sanayimiz ve Ticari Sahada Maruz Kaldığı Müşkilat", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Teşrinisâni, C.48, S.11, 1931, s.451-453.

SİLİER, Oya, "1920'lerde Türkiye'de Millî Bankacılığın Genel Görünümü", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Haziran 1973)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s.485-533.

"Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası", Meslek Gazetesi, C.1, S.17, 7 Nisan 1925.

VARLIK, Bülent, "Ankara Millî Mensucat [Türk] Anonim Şirketi (1916-1930)", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2014, s.74-92.

YURTOĞLU, Nadir, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Liman ve İskele Politikaları (1923-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.35, S.100, 2019, s.505-553.

Summary

Industry and Mines Bank of Turkey was founded in 1925 as one of the most important parts of the first industrial development attempt of the republic period to provide an effective solution to the financing problem of the sector in line with the development goals outlined in the I. Turkey Economics Congress. Indeed, in the years of the Bank's establishment, industrial funding resources in Turkey were extremely insufficient and loan costs were at very high levels. In these years, long-term industrial investment credits are not available, and industrialists generally maintain their activities with short-term commercial credits. While interest rates are around 6-7% in developed countries, interest rates on bank loans in Turkey vary between 18% and 38% regionally. Moreover, annual interest rates in non-bank loan sources can reach up to 100%. The Industrial and Mines Bank was established under these conditions to meet a very important and urgent need in terms of economic development.

During its establishment, Feshane Textile Factory, Hereke Textile Factory, Bakirkoy Cloth Factory, and Beykoz Shoe and Tanning Factory were transferred to Industry and Mines Bank, and the Bank was tasked with both managing and financing them. In addition, the Bank participated in 16 companies as of 1925. Among these companies, public shares in Aksaray Azmi Milli, Ankara Milli Mensucat, Tosya Rice Factory, and Maras Rice Factory, Isparta Spinning Factory, Kayseri Bunyan Spinning Factory, and Ergani Copper Corporations, which were previously established or participated by the Ministry of Commerce, were transferred to the Bank during establishment. Also, the shares of Usak Sugar Corp., Malatya Electricity Corp., Trabzon Electricity Corp., Kutahya Tile Corp., and Yalvac Tanning Corp. were transferred to the Bank in accordance with the participation commitments promised to these companies by the Ministry of Commerce within the scope of the industrial promotion law. Shortly after its establishment, the Bank participated in Istanbul Port Corp., Izmir Port Corp., Trabzon Port Corp., and Eskisehir Meerschaum Mining Corp. in 1925, and Kilimli Coal Mining Corp. in 1926.

In the establishment law No. 633, the Bank is tasked with operating the mentioned four large factories, providing financial and administrative support by participating in industrial and mining companies, and providing loans to all industry and mining sectors. This wide mission has been one of the most important difficulties for the Bank throughout its activity life, and besides this, the Bank has not been provided with sufficient financial resources by the government to effectively fulfill all these duties. Throughout its lifetime, the Bank could not attain the identity of a traditional industrial credit bank and its main function could not go beyond factory management. In this process, the subsidiary companies could not make a remarkable progress, the costs incurred for industrial subsidiaries could not reach the target, and these resources were wasted to a large extent. In this study, the main reasons for this industrial financing model are investigated. This research suggests that, besides the lack of resources, the other main factor that led the Bank to failure is that the resources allocated to subsidiaries are not used efficiently by these companies.

While the asset size of the bank was 4.817.410 TL in 1925, it increased to 22.379.854 TL in the balance sheet of 1932, which is the last operation year. Also, the equity of the bank was 1.313.441 TL in 1925 and reached 8.970.504 TL by the end of 1932. However, this growth in the balance sheet was very insufficient to meet the needs of the industry sector, especially the resources allocated to the subsidiaries could not be used efficiently, and consequently, the Bank has failed to achieve its founding goals. One of the most important reasons for the Bank's failure to achieve the targeted success is that a significant portion of its resources was used to modernize and operate the four large factories that were transferred to it during its establishment. In addition, the ever-increasing resource needs of its subsidiaries prevented the Bank, which operates with a limited capital, from turning into an ideal development bank serving the entire industry sector. Although the Bank had different shares in these companies, it is observed that higher amounts of equity are transferred to Ergani Copper, Usak Sugar, Kayseri Bunyan Spinning, Malatya Electricity, Maras Rice, Isparta Spinning, and Istanbul Port corporations, respectively. On the other hand, the Usak Sugar Corp. is the most striking example among these companies, in that it has almost all of the negative factors shown as the reason for the failure of these companies. Politically influential appointments to the board of directors, unfair benefits of these persons from the companies, incompetent managers, and wasteful expenditures are among the most prominent of these negative factors.

By 1931, the failure of the Industry and Mines Bank model was accepted anymore by the government and a search for a new model involving the separation of industrial management and banking functions was started. As a matter of fact, with the new legal regulations prepared in this direction in 1932, the Bank was liquidated and the industrial banking function of it was transferred to the Turkish Industrial Credit Bank, and the industrial management function to the State Industry Office. However, this new "dual model" could not be implemented due to lack of resources and was heavily criticized by industrialists and some politicians. After this transition period and intense discussions, the Sumerbank model was finally decided in 1933, and the Industry and Mines Bank experience was completely over.

It is possible to describe this first industrial development program, which was implemented in the first decade of the Republic and ultimately failed, as a state-supported capitalism experiment. On the other hand, the next approach focused on the Sumerbank model which was put into practice in the second decade of the Republic, is based on a statist development principle. Industry and Mines Bank was at the center of the Turkey's first industrial development enterprise. Although it has not been successful, the life of the Industry and Mines Bank is of great importance in terms of analyzing both banking history and industrial development efforts of Turkey.